

Univerzita Karlova v Praze
Katolická teologická fakulta
Katedra církevních dějin a literární historie
Dějiny evropské kultury

Kateřina Pohlová

Dávám, abys dal

**Rozbor Knih hospodářských od Kryštofa Fischera
česky vydaných roku 1706**

bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miloš Sládek, PhD.

Praha 2022

Prohlášení:

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. června 2022

Kateřina Pohlová

Bibliografická citace

Dávám, abys dal : Rozbor Knih hospodářských od Kryštofa Fischera česky vydaných roku 1706 : bakalářská práce / Kateřina Pohlová ; vedoucí práce: Miloš Sládek. – Praha, 2022. – 49 s.

Anotace

Cílem této práce je obsahový rozbor českého vydání Knih hospodářských z roku 1706, které latinsky sepsal mezi léty 1679–1683 Kryštof Fischer spravující jezuitské statky na Litoměřicku. Knihy hospodářské se skládají ze dvou dílů. V prvním se podrobně pojednává o práci na polích, rybnících, pivovarech, zahradách, sadech, vinicích, lesích a chovu zvířat. Druhý díl se týká hospodářské administrativy a obsahuje kalendář s doporučeními, jakou práci je vhodné vykonat v daném měsíci. Pozornost je také zaměřena na jazykovou stránku a srovnání latinského, německého a českého vydání.

Klíčová slova

Kryštof Fischer, Knihy hospodářské, jezuité, hospodářství, baroko, 17. století

Anotace

The goal of this theses is an analysis of Czech edition of Kryštof's Fischer Knihy hospodářské from 1706, which was originally written in Latin between 1679–1683. Kryštof Fischer was an administrator of Jesuit's agricultural property in Litoměřicko. The book consists of two parts. The first part concerns work on fields, ponds, breweries, gardens, orchards, vineyards, forests and farming. The second part describes agricultural administration and includes a calendar with a list of work recommendations. The theses is also focused on aspect of language and comparison between Latin, German and Czech edition.

Počet znaků (včetně mezer): 101 746

Poděkování:

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Miloši Sládkovi, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, za vynaložený čas a za mnoho cenných poznámek a komentářů.

Obsah

Úvod	7
1 Teoretická část.....	9
1.1 Podoba hospodářství v českých zemích po Bílé hoře	9
1.2 Kryštof Fischer a vydání Knih hospodářských	11
2 Praktická část.....	16
2.1 Polní hospodářství.....	16
2.2 Chov ryb.....	19
2.3 Vaření piva	22
2.4 Péče o zahradu	25
2.5 Vinice	29
2.6 Chov hospodářských zvířat.....	31
2.7 Hospodářský měsíční kalendář	34
2.8 Správa velkostatku	36
Závěr.....	41
Seznam literatury	43

Úvod

Studium dobových pramenů věnujících se zemědělské činnosti nám umožňuje poznat nejen tehdejší zásady rostlinného pěstování a chovu zvířat, ale i nahlédnout do vztahu našich předků k přírodě. Zjistíme, že i přes absenci moderních prostředků, díky kterým jsme dnes schopni do detailu popsat nejrůznější biologické děje, si mnohdy naši předkové dokázali ke krajině a k prostředí, které využívali k zemědělství, vytvořit těsnější vazbu než my. Knihy hospodářské od Kryštofa Fischera představují možnost blíže prozkoumat tento vztah člověka k přírodě a podobu českého zemědělství v 17. století – v době třicetileté války a následné poválečné hospodářské obnovy. Podobných dobových pramenů, podávajících komplexnější pohled na český zemědělský venkov, nemáme mnoho. Do jisté míry to může souviset právě s válečnými událostmi a hospodářskou recesí, jelikož v druhé polovině 16. století, v období, kdy se české zemědělství nacházelo na vrcholu, vznikalo i velké množství literatury věnující se hospodářství jak obecně, tak i se zaměřením na určitou zemědělskou oblast.

Cílem naší práce je zjistit, zda se v Knihaích hospodářských pojednává o dopadech třicetileté války na zemědělství, popř. jak konkrétně jej válka ovlivnila, jaké oblasti hospodářství dle Fischerova výkladu prosperovaly nebo naopak upadaly a na co všechno se měl při zemědělské činnosti podle Fischera brát zřetel, aby se dosáhlo co nejlepších výsledků. Jelikož Fischerovo dílo pojednává o správě hospodářství na dominikálním velkostatku, bude nás zajímat také Fischerův postoj ke vztahu vrchnosti k poddaným, na co klade při provozu velkostatku největší důraz, a která zemědělská oblast přinášela největší zisk. Pokusíme se dále zhodnotit Knihy hospodářské z hlediska literárního a porovnat je s ostatní dobovou hospodářskou literaturou.

Při pročitání sekundární literatury věnující se historii českého hospodářství nesmíme zapomenout na to, že její obsah byl zvláště mezi lety 1948–1989 často poplatný době a tehdejšímu politickému režimu. I přes snahu oddělit zkreslené informace od faktů, jsme se uchýlili k odborné literatuře pocházející především mimo zmíněné období. Obecně a v širších souvislostech popisují stav pobělohorského českého hospodářství vybrané kapitoly z prvního dílu knihy *Obnova venkova* od Antonína Kubačáka, právníka zaměřujícího se na dějiny zemědělství. Podrobnější vhled do českého zemědělství 17. století nabízí kniha Václava Černého z roku 1930 s názvem *Hospodářské instrukce*. Celé dílo sice pojednává o delším časovém úseku (15.–19. století), naše téma ale skrz rozbor četných hospodářských instrukcí pocházejících z Fischerovy doby obohacuje o hlubší poznání tehdejších zemědělských trendů. Podobné prohloubení znalostí poskytují i studie Eduarda Maura, jenž se kromě raně novověkých hospodářských dějin věnoval i otázce sociální, právě v souvislosti s rozvojem

velkostatků. Za velmi cennou považujeme jeho studii *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách* z roku 1990, jelikož podává řadu konkrétních hodnot vztahujících se k české velkostatkářské výrobě, které nám pomáhají vytvořit si přesnější představu o její skladbě a množství.

1 Teoretická část

1.1 Podoba hospodářství v českých zemích po Bílé hoře

Prohra českých stavovských vojsk na Bílé hoře a následná třicetiletá válka ovlivnily zásadně nejen politické a náboženské poměry na našem území, ale i celý hospodářský systém. Na opuštěné pozemky v důsledku velkého odlivu obyvatel přicházeli noví majitelé, většinou cizího původu. Nebylo ničím výjimečným, když se nová vrchnost dostávala do sporu s místními poddanými nejen v otázkách náboženských. Období války totiž znamenalo zvýšené státní výdaje, ale zároveň i zhoršení pracovních podmínek poddaných. Jejich snaha vydobýt si přijatelnější pozici vůči vrchnosti se projevila v řadě selských povstání jak během třicetileté války, tak i po ní, zejména v *neklidném roce* 1680.¹

Novými majiteli opuštěné půdy se z velké části stávali členové cizích šlechtických rodů², kterým Ferdinand II. udělil inkolát a „*mohl tak odměňovat své věrné*“.³ Zabavování a přerozdělování pozemků neprobíhalo náhodně. Byla zřízena konfiskační komise, jejímž předsedou se v Čechách stal královský místodržící Karel z Lichtenštejna. Nejenom, že docházelo ke koncentraci velkého množství pozemků do rukou jednoho nového majitele, ale konfiskovaná půda se prodávala pod cenou a vyplacená částka se starému majiteli často dávala ve formě dluhopisu, jehož vyplacení se však za svého života už nedočkal.⁴ Navíc mezi léty 1621–1623, pokud došlo k náhradě za zabavený pozemek v hotovosti, dělo se tak v tzv. *dlouhých mincích*, které vydávalo konsorcium (jejími členy byli mj. Karel z Lichtenštejna a Albrecht z Valdštejna) a jejichž reálná hodnota se rovnala jedné osmině původní neznehodnocené mince.⁵

Pro pobělohorskou dobu je tedy příznačné rostoucí množství dominikálních velkostatků. Jejich plocha byla většinou tak velká, že na jejich obdělávání se nedostávalo potřebného množství pracovní síly nejen vlivem velkého odlivu obyvatel, ale i k vzhledem k vysoké úmrtnosti za války – od jejího začátku do poloviny 17. století došlo v Čechách k poklesu obyvatelstva o 44 %⁶. Jelikož se vrchnosti kromě nedostatku poddaných, kteří by obstarávali

---

¹ Čechura 2001, s. 8.

² František Kavka uvádí: „*Od této doby se trvale v českých zemích usadili Colloredové, Piccolominiové, Huertové, Verdugové, Aldringenové, Collaltové, Desfourové, Gallasové, Trautmansdorfové, Thunové, Stadionové, Eggenberkové, Schwarzenberkové a četní jiní.*“ (Kavka 1962, s. 241).

³ Čornej 1993, s. 276.

⁴ Kavka 1962, s. 240.

⁵ Tamtéž.

⁶ Petr Čornej uvádí, že před třicetiletou válkou měly Čechy okolo 1 700 000 obyvatel, zatímco v polovině 17. století jich bylo asi 950 000 (Čornej 1993, s. 276).

pěči o dvory, potýkaly navíc s nedostatkem zemědělského vybavení, uvalovaly na poddané povinnosti i v tomto ohledu, zejména při obdělávání polí začínaly být stále více používány poddanské potahy. Vznikal tzv. robotní velkostatek.⁷ Být jeho součástí pro poddané skýtalo kromě určitých výhod, jako např. pánova ochrana, také množství povinností, jejichž plnění je leckdy časově omezovalo při obdělávání jejich vlastní půdy. Kromě plnění robotních povinností se poddaným ze strany vrchnosti omezoval i svobodný pohyb, ale jen částečně. V některé sekundární literatuře se dočteme o velkostatecích, z nichž se poddaným zakazovalo téměř jakékoliv vycestování za jejich hranice. Eduard Maur ale tento názor vyvrací a snaží se uvést několik příkladů tzv. krátkodobé migrace.⁸ Zprvé mohli poddaní podnikat cesty v rámci sezónních výpomocí i na poměrně dlouhé vzdálenosti, dále mohli jet vykonávat službu do blízkých měst, to se týkalo např. děveček, s domácími výrobky také poddaní přijížděli na různé trhy, nebo se vydávali na tzv. daleké fůry, jejichž cílem bylo především zásobování vzdálenějších usedlostí.⁹ Běžný typ dlouhodobějšího vycestování představovaly poutě, které pro poddané skýtaly nejen prostor pro prohloubení víry, „*ale také možnost poznat vzdálené končiny, seznámit se s novými kraji, sejít se s přáteli i s neznámými lidmi z nejrůznějších končin Čech, rozšířit si obzory, sbírat novinky, ale i přejímat určité kulturní vzorce*“.¹⁰

Hospodářství v českých zemích během třicetileté války trpělo nikoli jen v důsledku samotných bojů a nedostatku pracovní síly. Celou situací navíc prostupoval problém, o jehož řešení a důsledky se nikdo v dějinách předtím detailněji nezajímal – inflace. Měna v průběhu staletí ztrácela na hodnotě, v 17. století byla až šestkrát menší než o čtyři století dříve¹¹, a výše úroků odváděných poddanými, která zůstávala po mnoho generací neměnná, přestávala stačit. I proto docházelo ke vzniku velkostatků, jejichž součástí byl dominikál a rustikál, prostřednictvím nichž si nejenom šlechta vynahrazovala ušlé zisky. České země po skončení třicetileté války potřebovaly plán, kterým by se ekonomika vyvedla z dlouhotrvající krize. Tzv. komerční kolegium založené v roce 1666 plnilo funkci „*úřadu pro sledování a podporu hospodářského života v českých a rakouských zemích*“.¹² I když jeho činnost netrvala dlouho, nasměrovalo české hospodářství k myšlenkám merkantilismu, jejichž realizace v podobě zakládání manufaktur se u nás začala výrazněji objevovat na začátku 18. století.

---

⁷ Kubačák 1994, 69.

⁸ Maur 2013, s. 239.

⁹ Maur 2013, s. 239–241.

¹⁰ Maur 2013, s. 239.

¹¹ Hora-Hořejš 1995, s. 96.

¹² Jiří Mikulec zmiňuje působení německého ekonomy Johanna Joachima Bechera, jako člena komerčního kolegia (Mikulec 2018, 247).

1.2 Kryštof Fischer a vydání Knih hospodářských

O Fischerově životě víme jen velmi málo. Narodil se roku 1611 v České Lípě a ve svých 17 letech (v roce 1628) se stal členem jezuitského řádu v koleji u sv. Klimenta v Praze, kde byl později vysvěcen na kněze.¹³ Některé prameny uvádí, že se dále nemohl věnovat studiu kvůli zdravotním problémům¹⁴, a proto byl poslán na venkov, aby spravoval jezuitské statky klementinské koleje. Mezi léty 1644–1651 se staral o správu statků v Kostelci nad Orlicí¹⁵, které jezuité získali v roce 1638 od císařského plukovníka Kašpara z Gramb, jenž jim je odkázal ve své závěti.¹⁶ V letech 1654–1668 se stal Fischer správcem pozemků v Liběšicích¹⁷, v jejichž blízkosti se nacházel Úštěk, který také spadal pod správu jezuitů.¹⁸ Půda kolem Liběšic a Úštěku, jak sám Fischer poznamenává, byla vyhlášená svou úrodností a pěstoval se zde hojně nejen chmel, ale i ovocné sady¹⁹. Od roku 1657 mu byly svěřeny všechny statky klementinské koleje, na něž dohlížel až do roku 1666.²⁰

Během svého působení v hospodářské oblasti nabyl Fischer zkušeností nejen po stránce pěstitelské a chovatelské, ale utvářel se i jeho postoj ke vztahu vrchnost-poddaní. Domníval se, že zatěžovat sedláky nadměrným množstvím robot ve výsledku přináší spíše negativa, jak vyplývá i z druhého dílu Knih hospodářských. Tím si vysloužil u svých poddaných respekt a úctu. V roce 1680 během selského povstání v Liběšicích, které bylo namířeno proti tamějšímu jezuitskému správci, Fischerovu nástupci, Bartoloměji Tolesiovi, se snažil jak se sedláky, tak s Tolesiem vyjednávat, aby odvrátil vojenskou intervenci.²¹ Fischer nakonec potrestání povstalců nepředěšil, a navíc svým zásahem do povstání proti sobě poštvál několik členů jezuitského řádu – jedním z nich byl dokonce označen za reformátora.²² V témže roce 7. září Fischer v pražských Průhoncích zemřel.²³

První díl Knih hospodářských psaných v latině vyšel v Praze v roce 1679 ještě za Fischerova života, druhý díl pak posmrtně o tři roky později v roce 1683²⁴. Nejprve byl originál v roce 1690 přeložen do němčiny²⁵ württemberským dvorním kazatelem Tobiasem Nilsenem, který se

---

¹³ Bělohlávek 1955, s. 218.

¹⁴ Kalousek 1906, s. 461; Lom 1985, s. 8.

¹⁵ Kalousek 1906, s. 461–462.

¹⁶ Bílek 1893, s. 15.

¹⁷ Kalousek 1906, s. 462.

¹⁸ Bílek 1893, s. 14.

¹⁹ Fischer 1705, s. 396.

²⁰ Černý 1930, s. 283.

²¹ Čornejová 1995, s. 166; Kalousek 1906, s. 462.

²² O Fischerovi se tak vyjadřuje Jakub Tatýrek ve svém dopise Jiřímu Weissovi (Schulz 1900, s. 151–152).

²³ Bělohlávek 1955, s. 218.

²⁴ Latinský název: *Operis Oeconomici, per R. P. Christophorum Fischer Soc: Jesu.*

²⁵ Německý název prvního dílu: *Fleissiges Herren Auge.*

podepsal pod pseudonymem Agathus Cario.²⁶ Český překlad s názvem *Knihy Hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštoffa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané*²⁷ vyhotovil jezuitský kněz Jan Barner, přičemž druhý díl vyšel v roce 1705 a první o rok později. Dle Josefa Kalouska oba překlady kvalitativně nedosahují originálu. Ten se vyznačoval vysokou úrovní latiny s použitím množství odborných výrazů, které mohly být pro překladatele neorientující se detailně v hospodářské oblasti obtížně přeložitelné. Kalousek navíc dodává, že je třeba mít na paměti, že němčina a čeština v 17. století se oproti latině stále nacházely na nižší jazykové úrovni.²⁸ Barnerův překlad působí místy trochu krkolomně a Jungmann o něm píše, že „*čeština poněkud latinou páchne*“.²⁹ Barner v překladu často nerozděluje dlouhá latinská souvětí, text se tak pro čtenáře může místy jevit jako nepřehledný. Co se týče překladu odborných výrazů, Barner se silně inspiroval jazykem díla Jana Amose Komenského *Dvěře jazyků otevřené*, jak dokládá ve své studii Josef Hubáček.³⁰

Obsah Knih hospodářských bychom mohli definovat jako soubor rad a ponaučení týkající se provozu na dominikálních statcích. Fischer se neomezuje pouze na jednu konkrétní lokalitu tak, jako byly psány hospodářské instrukce pro určitý velkostatek, jejichž množství se v průběhu 17. a 18. století zvětšovalo.³¹ Své dílo Fischer vztahuje obecně k jakémukoliv velkostatku. I proto často v textu dodává, že se má hospodář řídit nejen v knize uvedenými doporučeními, ale vše má přizpůsobit místním podmínkám. Knihy hospodářské jsou členěny do dvou dílů, přičemž první z nich se věnuje činnosti pěstitelské a chovatelské. V deseti traktátech Fischer rozebírá práci na polích, v zahradách, štěpnicích, na vinicích, v lesích, dále popisuje výrobu piva a vína, a zaměřuje se i na péči o rybníky a hospodářská zvířata. Druhý díl o pěti traktátech se zabývá administrativní správou statku. Fischer zde podává výklad o uspořádání kancelářského archivu, o úřednicích a jejich povinnostech, o zisku z hospodářství a jak jej spočítat, a o vztahu pána k poddaným. Obsahem druhého dílu je také pojednání o rozdělení pracovního času, jehož významnou část tvoří hospodářský kalendář, který představuje doplnění výkladu z prvního dílu. Na konec knihy jsou vloženy tzv. přídatky popisující vymezení hranic statků, zaopatření sirotků a řešení sporů o dědictví. Fischer na několika místech v obou dílech

---

²⁶ Güntz 1879, s. 131.

²⁷ U Jungmanna nalezneme dílo pod názvem *Oko páně, aneb dobře spořádané hospodářství polní* (Jungmann 1849, s. 286).

²⁸ Kalousek 1906, s. 464.

²⁹ Jungmann 1849, s. 286.

³⁰ Např. popis orby u Fischera: „*voráč zapřáhne do pluhu voly, a aby z brázdy nevystoupil, drže levici kleč, pravici botku a (...) radlicí s krojídlem (...) prokrajuje pole*“ (Fischer 1706, s. 13); u Komenského: „*oráč zapřáhá do pluhu voly*“ (Komenský 1973, s. 389); „*v děláni pak brázd jednou (rukou) drží otku (aby z brázdy nevyšel), druhou kleč a krojídlo, (...) vykrajuje brázdy*“ (Komenský 1973, s. 391). Hubáček 2008, s. 91.

³¹ Václav Černý toto období označuje za „*zlatou dobu*“ instrukcí. (Černý 1930, s. 13).

odkazuje na díl třetí, jenž měl pravděpodobně rozpracovaný, ale nestihl jej dopsat. Jeho náplní, alespoň podle informací, které k němu v textu Fischer podává, měla být pojednání o stavitelství a o léčení nemocí zvířat.

V odborných pasážích, zejména ve výkladu o stavbě rybníků, vaření piva nebo štěpování stromů, se Fischer snaží o přehlednost. Postupy rozepisuje krok po kroku, v případě vaření piva ještě přidává závěrečné shrnutí, ve kterém probraný výklad ještě jednou zopakuje ve formě očíslovaných stručných vět³². Důležité činnosti pak znovu připomene v hospodářském kalendáři. Odborné pojmy často Fischer dále nevysvětluje, pravděpodobně tedy své dílo psal pro čtenáře, kteří se v oboru alespoň trochu orientovali. Na některých místech poukazuje na využití zemědělských produktů v lékařství, zde se odkazuje zejména na herbář Pietra Andrea Mattioliho, ze kterého i přímo cituje, a v kuchyni. V souvislosti s ní Fischer, kromě postupu pečení chleba, nepředkládá konkrétní recepty, spíše se zmiňuje o tom, jak je vhodné danou surovinu připravit a s čím zkombinovat. V rámci výkladu kritizuje některé lidové pověry či dobové názory týkající se zemědělství³³, které často vyvrací vlastní zkušeností, ale paradoxně sám mnohým pověrám věří, aniž by pro ně měl logické vysvětlení.³⁴ Je naprosto přesvědčen o tom, že pro co nejlepší výsledek by se hospodářská činnost měla plánovat dle fází měsíce, jak podrobněji předkládá ve svém hospodářském kalendáři.

Na mnoha místech Fischer výklad tematicky prokládá verši z děl antických autorů, text se tak stává čtivějším a dynamičtější. Často verše používá i jako prostředek ke zdůraznění důležité myšlenky nebo faktu. Např. zásadu obdělávat raději menší pole, ale za to pořádně, než mít pole příliš velká a nemít na ně dostatek času, doplňuje verši z Vergilia: „*Velkým polím chválu dávej, ale maličké vzdělávej.*“³⁵ Nejvíce čerpá právě z Vergiliových Georgik, z něj cituje snad v každém traktátu prvního dílu, dále používá verše Horatiovy, Martialovy, Claudianovy a hojně vychází i z Ovidiových *Proměn*. K antickým dílům se Fischer obrací nejen jako k jednomu nejstarším zdrojům věnujících se mimo jiné i tématu zemědělství, ale použitím veršů z těchto děl dodává výkladu i určitou poetičnost. Nejvíce vychází z Pliniových *Kapitol o přírodě*, z nichž přejímá řadu představ o fungování přírody, které bychom dnes označili za zcela nesmyslné. S některými jeho myšlenkami však nesouhlasí, jako v případě česání ovoce: Fischer

---

³² Fischer 1706, s. 67.

³³ Např. kritizuje pověru o přestupném roce, ve kterém by se dle ní neměly sázet ani štěpovat stromy (Fischer 1706, s. 116), nebo se staví proti názoru Jana E. Wegenera, že včely jsou hluché (Fischer 1706, s. 105), viz. kapitola *Péče o zahradu*.

³⁴ Např. v kapitole o zahradách se domnívá, že mravenci při novu měsíce slepnou, nebo že se krtci bojí raků (Fischer 1706, s. 145).

³⁵ Fischer 1706, s. 8.

kritizuje Pliniovo doporučení sklízet ovoce při růstu měsíce, přičemž se domnívá, že je lepší jej česat, když měsíce ubývá, a tak je méně náchylné k brzké hnilobě.³⁶ Kromě Plinia Fischer přejímá především v kapitolách o štěpařství velkou část Collumelova výkladu z díla *De re rustica*. I když tedy v 16. a 17. století vznikala řada nových spisů zabývajících se zemědělstvím, antická literatura nejen pro Fischera stále představovala hlavní zdroj informací.

V porovnání s ostatní dobovou hospodářskou literaturou vztahující se k českému zemědělskému prostředí je Fischerovo dílo výjimečné svým záměrem obsáhnout všechny složky hospodářství. Zároveň se i přes široký záběr témat snaží Fischer podat výklad podrobný a praktický. První česky psaná hospodářská díla Jana Brtvína z Ploskovic a Mikuláše Černobýla³⁷ se sice věnují tématu všeobecně, oproti Fischerovi jsou ale mnohem stručnější a méně odborná. Brtvín se navíc ve velké části svého spisu zabývá významem a praktikováním křesťanských ctností v hospodářství. Dále vznikaly dle slov Václava Černého *knihy speciální*³⁸, tedy díla zaměřená pouze na určitou část hospodářství: např. spis pojednávající o rybnících z roku 1547 od Jana Dubravia, z druhé poloviny 16. století pocházející *Regiment správy ovčího dobytku ve dvoje knihy rozdělený* od Aleše Knoblocha z Pirnssdorfu, dílo věnující se chovu koní od Jana Dobřenského z Dobřenic³⁹, spis z roku 1585 od Tadeáše Hájka z Hájku s názvem *O pivě, jeho povaze, silách a vlastnostech* a také několik pojednání o vinařství⁴⁰. Ze 17. století pak máme dochované texty od Jiřího Františka Holíka o štěpařství a od Václava Petrželky o péči o zahrady a vinice⁴¹.

Fischerovým Knihám hospodářským se po obsahové stránce nejvíce přibližují německy psaná díla Jana Erasma Wegenera⁴² z roku 1666 a Josefa Feldecka z roku 1730⁴³. Wegener byl německý úředník sbírající zkušenosti o hospodářství během svých cest po evropských statcích, v Čechách pak působil ve Štěkni na Strakonicku.⁴⁴ Fischer Wegenerovo dílo znal, jelikož jej

---

³⁶ Fischer 1706, s. 158.

³⁷ Obě díla byla Danielelem Adamem z Veleslavína vydána v roce 1587 souborně v jedné knize pod názvem *Hospodář. Knižka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně na vedení života křesťanského, jakžby ti, kteříž v světě nad jinými panují, sami sebe i sobě poddané spravovati měli. Potom gruntovní správu a pořádek všelijakého hospodářství, zvláště při panstvích a zbožích, potřebná pánům, kteříž veliké statky na zemi mají.*

³⁸ Černý 1930, s. 13.

³⁹ *Hypotrophia čili zpráva o dobytku koňském.*

⁴⁰ Např. Spis Jana Hada poprvé vydaný roku 1558 *Vinice, v jakém položení má býti a jakým způsobem člověk má ji dělati, aby z toho hojný užitek mohl míti* a Jiříka Görla z Görlštejna z roku 1591 *Vinatorium*.

⁴¹ Jiří František Holík *Vermehrtes dreifaches Gartenbüchlein* (1684), Václav Petrželka *Knížka, v níž se vypisují mnozí užiteční kusové, kterak se vinice, štěpnice též i zahrady dělají a spravovati mají* (1631).

⁴² *Johannis Erasmi Wegeners Oeconomia Bohemo-Austriaca.*

⁴³ *Kern einer vollständigen Haus und Landwirtschaft oder der wohlerfahrene Bömisch und Oesterreichische Haushalter, welches alles aufrichtig zeigt, was in gemeldten auch sonst anderen Orten und Landen zu einer wohlbestellten Land und Hauswirtschaft nöthig und nützlich mit darzu dienlichen vielen Tabellen und Register.*

⁴⁴ Lom 1985, s. 7.

několikrát zmiňuje v traktátu *O zahradách*. Strukturou jsou si obě knihy velice podobné: zabývají se pěstitelskou činností, chovem zvířat, pivovary, rybníky, hospodářským kalendářem a administrativou na statku, tou však Wegener, na rozdíl od Fischera, knihu začíná. I když znal Wegener české podmínky velmi dobře, pravděpodobně neměl tolik praktických zkušeností jako Fischer, i proto se Maxi Güntzovi, německému zemědělskému historikovi, zdají Knihy hospodářské obsahově podrobnější než dílo Wegenerovo.⁴⁵ Feldeck se Wegenerovým textem inspiroval a přejímal od něj některé myšlenky, např. oba prosazují postupné omezování úhoru.⁴⁶ Detailně se zabývá činností úředníků a stejně jako Fischer a Wegener zahrnuje do výkladu hospodářský kalendář. Z plodin oproti nim se naopak důkladně věnuje i pěstování pomerančů v oranžériích.

---

⁴⁵ Güntz 1879, s. 131.

⁴⁶ Lom 1985, s. 8.

2 Praktická část

2.1 Polní hospodářství

Fischer na úvod předkládá výčet několika vlastností, jimiž by měl disponovat dobrý hospodář nejen v polnohospodářství, ale ve všech hospodářských oblastech. Latinské přísloví *Do, ut des (Dávám, abys dal)*, které původně pocházelo z právního prostředí⁴⁷, zasazuje do kontextu zemědělského a záměr naplnit jeho smysl by měl tvořit základ veškerého hospodářova konání. Přestože cílem všeho snažení mělo být prosperující hospodářství, Fischer připomíná ideu uměřenosti a soudnosti, tedy v případě polí zasít raději méně, ale kvalitně, bez strachu z nedostatku času a pracovní energie. Hospodář by si neměl s vidinou většího zisku přidávat přílišné množství práce, která by v něm mohla nakonec vyvolat nechuť, s níž by zemědělské činnosti vykonával. Fischer zastával názor, že i když hospodářství vyžaduje každodenní píli, pozornost a nelehkou práci, vždy by za tím vším měla zůstat láska k oboru, ostatně své čtenáře označuje za *milovníky hospodářství*. Považoval za důležité, aby hospodář svým konáním zároveň prohluboval i svůj vztah k Bohu.

Dále Fischer vypočítává potřebu praktických znalostí. Kromě důkladného poznání místních klimatických a půdních podmínek, potřebných vědomostí z oblasti matematiky a stavebnictví, si zakládá na tom, aby hospodář vnímal a znal propojení mezi *nebeskými tělesy* a zemí. „*Neb ačkoli slunce přirozeným svým teplem a paprskami, jako otec všeliké byliny a požitky zemské způsobuje a obživuje (...), a ačkoli chůva měsíc panuje nad vlhkostmi v pozemských tělech, nicméně když měsíc s svým vlhčejším vléváním přistoupí k slunečné horkosti, začastý působí škodlivé oučinky, rez a sněť.*“⁴⁸ S přicházejícím úplňkem tedy dle Fischera přibývalo vnitřní vlhkosti. Při osívání polí proto několikrát opakuje základní pravidlo: sít buď vždy tři dny před úplňkem, anebo dva dny po něm. Tím se předcházelo přílišné vlhkosti půdy, která mohla být předpokladem k hnilobě zasazeného semena. Podrobněji se Fischerovým sledováním horoskopických znamení, rovnodennosti a církevních svátků při hospodářských činnostech budeme zabývat v kapitole věnující se jeho hospodářskému kalendáři.

Polnohospodářství v 17. století stále využívalo trojpolního systému. I když nemusel být všude striktně dodržován, zejména v místech s méně úrodnou půdou⁴⁹, stále tvořil na českém území většinu a do jisté míry brzdil příležitost vyprodukovat na polích víc, než bylo dosud možné. Mezi nejdůležitější pěstované obiloviny patřily pšenice, žito a ječmen, přičemž ječmene

---

⁴⁷ Bačkovský 1895, s. 130.

⁴⁸ Fischer 1706, s. 19.

⁴⁹ Maur 1990, s. 22.

se s rozvojem venkovského pivovarnictví zasévalo stále víc. Pšenice a žito představovaly základní suroviny pro výrobu chleba. Ten se pekl i ovesný, Fischer jej ale vnímal spíše jako symbol chudoby a alternativu v časech hladu⁵⁰, doporučuje jej spíše jako krmivo pro hospodářská zvířata. Dále se pěstovalo tzv. vaření, které zahrnovalo suroviny vhodné především pro přípravu jídla v kuchyni: hrách, pohanka, čočka. Z nich se často připravovaly kaše určené pro stravu čeládky. Obecně platilo, že produkce z pole musela nejdříve zajistit domácí potřebu a obživu místních, až poté se přebytky vyvážely např. do pivovarů.⁵¹

Výjimku při setí kolem úplňku tvořil velmi oblíbený hrách, o kterém Fischer podává výklad hned po hlavních obilovinách. Fischer zdůrazňuje, že hrách zasazený při úplňku později příliš vykvete a bude tak mít málo plodů, proto je pro jeho setí vhodný spíše nov. Kromě osévaných ploch v rámci trojpolního systému se také využívalo vypuštěných rybníků, jež byly ponechány bez vody několik let, aby vyschlo přebytečné bahno. Tato půda se často využila na pěstování textilních plodin, lnu a konopí. Fischer se jimi detailněji zabývá až ve druhé knize v souvislosti s poměrně podrobným popisem výroby textilního plátna, se kterou mohl mít zkušenosti, ale také výklad o jeho výrobě mohl převzít z jiné dobové literatury. V druhé polovině 17. století ostatně dochází k expanzi textilní výroby, zatím však jen v rámci menších podniků.⁵² Připomíná, že lněné plátno se využívalo nejen pro textil, ale také v papírnách, jejichž počet se mimo jiné s přibývajícím administrativou také rozrůstal. Z Fischerova popisu výrobního postupu textilního plátna vyplývá, že se jednalo o proces velmi časově a pracovní náročný vyžadující velký objem vody.

Dle hospodářského kalendáře si můžeme vytvořit představu o tom, v jakém pořadí se obiloviny a luštěniny sely. Jako první navrhuje Fischer zasít pšenici a žito v čase po neděli *Invocavit*⁵³, tedy na přelomu února a března, k setí ječmene doporučuje přistoupit okolo svátku *Zvěstování Panny Marie*. V posledních dnech měsíce března měl být také vysazen hrách a rané semeno lnu a konopí. Kromě jarního setí bylo zvykem zasévat ke konci srpna a v průběhu září a října zimní obilí. Fischer zde konkrétně uvádí nejvhodnější čas pro setí, kterým je dle něj 18. den nového měsíce, kdy se nachází za polovinou období svého růstu. Podzimní setí se mělo stihnout do svátku sv. Havla, tedy do 16. října. Před žní se měla vykonat řádná příprava, přičemž nejdříve se začínalo s vyráběním tzv. probřisel. Jednalo se o pletence slámy, dle Fischera nejlépe žitné, které sloužily ke svazování obilných snopů. Potom bylo nutné vyklidit, vyvětrat

---

⁵⁰ Vzpomíná na rok 1676. (Fischer 1706, 27.)

⁵¹ Kubačák 1994, s. 83.

⁵² Čornejová 2008, s. 237.

⁵³ Tzn. po první neděli postní.

a opravit stodoly, aby do nich nezatékalo, případné navlhnutí skladovaného obilí by znamenalo obrovské ztráty. Nemělo se zapomenout ani na přípravu dostatečného množství jídla pro dělníky, které měl hospodář vybírat z řad poddaných, pokud nějaké měl. Najmutí cizí dělníci nemuseli mít tolik zkušeností a Fischer varuje před jejich možnou nízkou pracovní morálkou: „Šetř se, jestli jich (poddaných) vejběrek máš, abys takových ženců z měst a z přespolečných lidí nebral, kteří zahálce a lenosti navykli.“⁵⁴ I přes dostatek pracovní síly byla rychlost sklizně limitována poměrně zastaralým pracovním nářadím. Sekalo se srpem, který Fischer doporučuje použít u pšenice, žita a ječmene, a kosou s hrabíci. Poté se sklizené obilí svazovalo do různých forem. Fischer zmiňuje snopy a mandely, ale běžně se vyskytovaly i tzv. budky, stožce, nebo panáky.⁵⁵ Je zajímavé, že poslední zmíněný typ Fischer neuvádí, i když stavba žitných panáků byla typická právě pro oblast severních a severovýchodních Čech.⁵⁶

Fungování polního hospodářství se neobešlo bez chovu zvířat a jejich hnoje, který polím poskytovala. Ve Fischerově době nebyla známa žádná chemická hnojiva, i tento fakt představoval jeden z hlavních důvodů, proč se zvířata chovala. Ne každý typ hnoje se pro pole hodil. Nejvíce se používal hnůj od hovězího dobytka, Fischer doporučuje především ten pocházející od jalovic. Pak se využíval i ovčí, ten se často nemusel ani na pole dovážet, jelikož jej stádo hnojilo přímo při pastvě.⁵⁷ Za nejlepší považuje Fischer oslí a kozí hnůj, ale toho nebylo moc, protože „v zemi naší málo jest takových hovědí“.⁵⁸ Při nedostatku výše zmíněného typu hnojiva se zejména v chudších krajích hnojilo i popelem, zvířecími chlupy, štětinami, kůžemi, nebo rohy. Fischer za hnojivo považuje i tzv. panenskou zemi pocházející z velké hloubky, která tudíž obsahuje i více živin než půda povrchová. Aby hnojení bylo co nejefektivnější, předkládá Fischer několik zásad. Zaprvé se podle něj neměl používat zcela čerstvý hnůj, ale nejlépe rok odleželý, aby se země příliš nezapařila a nezačali se v ní líhnout červi. To souvisí i s druhou zásadou, totiž nehnojit v čase úplňku, ale naopak v období ubývání měsíce. A zatřetí doporučoval hnojit často, avšak v menším množství. Půda tak dostala čas na to, aby živiny postupně vstřebala.

---

⁵⁴ Fischer 1706, s. 31.

⁵⁵ Černý 1930, s. 149.

⁵⁶ Kramářik 1970, s. 89.

⁵⁷ Černý 1930, s. 132.

⁵⁸ Fischer 1706, s. 37.

2.2 Chov ryb

V úvodu Fischer poukazuje na své příjmení, které vnímá jako osudové, jelikož v rybářství má ze všech součástí hospodářství největší zálibu. Věnuje se všem oblastem spojených s chovem ryb, od zakládání rybníku až po výlov, stejně jako Jan Dubravius v díle *De piscinis libri V (Pět knih o rybnících)* vydaného v roce 1547⁵⁹, které Fischer v traktátu oceňuje. Dubraviovým textem se nepochybně inspiroval po formální i obsahové stránce. Témata řadí za sebou podobně jako Dubravius, odlišuje se často jen v rozsahu témat, o kterých pojednává. Např. práci porybného rozebírá Dubravius téměř v celé IV. knize, zatímco Fischer se o ní stručně zmiňuje jen pár větami v rámci svého hospodářského kalendáře v druhé knize. Dubravius je tedy v některých ohledech podrobnější, ale i přesto podává Fischer výklad ucelený a důkladný. Nemůžeme Fischerův text o rybníkářství vnímat jako napodobeninu Dubraviova díla. Dubravius podal ve své době k oboru rybníkářství vyčerpitelné informace, z nichž vychází i dnešní moderní rybníkářství.⁶⁰

Fischer zdůrazňuje kvalitní založení rybníka. Proto, aby se v něm později rybám dařilo a plynuly z něj pro hospodáře peníze, je třeba neuspěchat tento počáteční krok a vše pečlivě vyhotovit. Zejména najít vhodnou mírně větrnou polohu, založit pevnou hráz, taras⁶¹, splav a zajistit přívod kvalitní vody. Jako nejlepší vyzdvihuje vodu dešťovou, „*protože vodou z nebe pocházející nejlépe ryby krmeny bývají*“.⁶² Je vhodná zejména pro chov kaprů a štik, kterým se Fischer blíže věnuje později. Pro její efektivnější sběr má k rybníku vést několik žlábků a příkopů, nejlépe pak, pokud je přívod vody stálý, aby v rybníce zůstávala čerstvá voda a rybám s ní přicházela i potrava. Zmiňuje také vodu pramennou, tu však doporučuje pro chov pstruhů nebo lipanů vyhledávajících spíše chladnější a syrovější vody. Pokud jsou tedy rybníky dobře založeny a zaopatřeny přívodem vhodné vody, „*ani mnoho práce, ani takových starostí nepotřebují, jako jiné věci k hospodářství přináležející*“.⁶³

Největší pozornost ze všech ryb věnuje Fischer, stejně jako Dubravius, kaprům a štikám, jelikož rybníky s jejich násadou byly nejrozšířenější a lovily se pro obživu především nižších vrstev obyvatelstva, zatímco vyšší vrstvy chovaly na svých rybnících pstruhy nebo lososy.⁶⁴ Z Fischerova výkladu o kaprech se blíže zabýváme jeho poznámkami ke kapřím plodům

---

⁵⁹ Citujeme z překladu Anežky Schmidtové z roku 1953.

⁶⁰ Andreska 1987, s. 51.

⁶¹ „*Jest zed' mající za účel, aby zeminu za ní se nacházející udržela v poloze buď málo nakloněné nebo svislé.*“ (Ottův slovník naučný 1906, s. 86). V rybníku tedy taras zadržuje násep země, do kterého je vsazena hráz.

⁶² Fischer 1706, s. 42.

⁶³ Fischer 1706, s. 40.

⁶⁴ Maur 1990, s. 85–86.

a hypotézám ohledně tření kaprů. U plodů nejprve zdůrazňuje, že pokud chce hospodář předejít případnému pozdějšímu onemocnění dospělých ryb, má si zajistit plod vlastní a cizí nakupovat jen v krajním případě. Právě smíšené plody vyskytující se v rybníku vnímá jako hlavní příčinu všech nemocí. S plodem se má při jeho přesazování zacházet opatrně, nejlépe při úplňku a za šera. Je vhodné plody roztrždit do třech menších tzv. plodových rybníků podle jejich stáří – jeden pro nejmladší plod do jednoho roku, druhý pro dvouletý a třetí pro tříletý, ze kterého se plody přesazují do velkého rybníku s dospělými rybami. Tříletý plod se má dle Fischerova hospodářského kalendáře přesazovat nejlépe v poslední čtvrtině měsíce února, pokud vody trochu rozmrzly.⁶⁵

Dále si Fischer klade otázku, kolikrát za rok dochází ke kapřímú tření. Dubravius k tomuto tématu přikládá vzpomínku z hostiny u jeho představeného: *Jeden šlechtic se táže ostatních na rození kaprů, zda nastává do roka jednou či několikrát. Jeho soused řekne, že se mu zdá, že kapr rodí do roka jen jednou stejně jako štika a mnohé jiné ryby. „Jak se tedy stane,“ řekne ten, který se tázal, „že v jednom kapřím líhništi nalézáme potěr nejen dvojí, ale i trojí, navzájem odlišný a různě veliký?“ Ten druhý odpoví, že taková rozmanitost neplyne z toho, že titíž kapři mají mladé častěji než jednou, ale z toho, že z týchž kaprů kladou jedni jikry dříve, druzí později.*⁶⁶ Fischer poslední výrok vyvrací a přiklání se k názoru, že tření se děje několikrát za rok, jak vyvozuje z vlastního pozorování kaprů izolovaných v haltýři.

O štikách neboli *vodních vlčích* píše zprvu negativně. Představují nebezpečí pro kapry, jelikož požírají jak kapří plody, tak někdy i menší dospělé kapry. Často se v rybníku přemnoží a při výlovu jsou jich z prvního zátahu plné sítě, zatímco kapři se drží u dna. Záhadou pro Fischera ale zůstává, jakož i pro jiné starší i Fischerovi současné autory píšící o rybnících, jak se štiky do rybníku dostanou, když do něj předtím nebyly nasazeny. Nesouhlasí s prastarými hypotézami, že štiky na zem padají společně s deštěm, jelikož by „*padly také ledakdes na pole a na silnice, čehož však žádný nikdá neviděl*“.⁶⁷ Ani domněnce o kachnách, které vytroušují do rybníků štičí jikry, jimiž se dříve nakrmily, příliš nevěří. Jako pravděpodobnější se Fischerovi jeví myšlenka o tom, že se štiky do rybníků dostávají při povodních, protože dokážou plavat proti proudu. Další hypotézy uvádí i Bohuslav Balbín v první knize *Rozmanitosti z historie Království českého*, např. že se štičí malá vajíčka dostanou do rybníku pomocí proudu vody, který je lehce zachytí, nebo že jejich líhništěm se stává rybníční bahno,

---

⁶⁵ Fischer 1705, s. 259–260.

⁶⁶ Dubravius 1953, s. 52.

⁶⁷ Fischer 1706, s. 47–48.

kde se štičí jikry samy od sebe objeví.⁶⁸ I přesto, že je pro Fischera původ štik nejasný a jejich výskyt v rybníku ohrožuje kapří plody, vnímá je jako užitečné v případě, když dojde k přemnožení jiného druhu rybního plodu, který by kaprům odebíral potravu. Také štičí maso se mu zdá pro člověka jako jedno z nejzdravějších a nejchutnějších.

Dále se Fischer zabývá nemocemi ryb. Jak už bylo zmíněno výše, pokud všechny plody pochází z domácího plodového rybníku, je menší pravděpodobnost, že budou později dospělé ryby nemocné. Rybám především neprospívá, pokud plavou ve špatné, nečerstvé vodě. Fischer často ve svém kalendáři v zimních měsících zdůrazňuje, aby se do zamrzlého rybníka prokopaly díry, i každý den, pokud je to potřeba, a voda ze sněhu má být odváděna pryč, protože je pro ryby škodlivá. Naopak pokud bude do rybníku ve žlábkách přiváděna pramenná voda z větší vzdálenosti, zbaví se cestou své „syroviny“ a „lepší náplavou rybníky omastí“.⁶⁹ Fischer se odkazuje také na Plinia, který vnímá přílišnou hubenost ryb, jako znak nemoci a doporučuje petržel, nebo miřík jako lék. Za zásadní však Fischer považuje pravidlo, aby se každé čtyři nebo pět let rybníky vypustily a půda na dně se tak mohla obnovit. Nejhorší jsou pak rybníky staré přes devět let. Takové se mají nechat až tři roky odpočinout, jejich půda zorat a poté se má do ní zasít žito nebo pšenice. Nejen, že je zapotřebí udržovat čistou vodu a čerstvou půdu, ale také o okolí rybníka se musí jeho správce postarat. Zejména o to, aby jej nezahltily vysoké rákosy a třtiny. Na to Fischer radí, aby rostlina byla useknuta pod vodou, „že skrze díрку třtiny raněné, když voda opadne (což se děje obyčejně ve psých dnech⁷⁰), slunečnou horkostí zahřitou, moc pučení z kořenu třtiny docela vytažená bude“⁷¹, a tak nakonec pomalu dojde k jejímu uschnutí. O stáří a zarůstání rybníků se pojednává také později v druhé knize v kapitole *O důchodech z rybníku*, Fischer zde ale v této souvislosti nepodává žádné nové informace, připomíná pouze výklad z druhého traktátu o rybnících.

Za třicetileté války docházelo k velkému zpusťování rybníků. Vojska ničila hráze, plodové rybníky, nebo kradla ryby pro obživu vojáků. Rybník Rožmberk se stal dokonce prostředkem pro vytopení stavovského vojska u Soběslavi.⁷² I když, jak dodává Eduard Maur, válka nebyla jediným důvodem, proč rybníků ubývalo. Již před ní, na začátku 17. století, se zemědělství začalo soustředit spíše na polní hospodářství a rybníky zanikaly již tehdy. Po válce se ne všude zachovávala pravidla tzv. třístupňového chovu⁷³, tedy rozdělení plodů do třech plodových

---

⁶⁸ Balbín 2017, s. 314.

⁶⁹ Fischer 1705, s. 249.

⁷⁰ Tedy během nejteplejších dnů v roce.

⁷¹ Fischer 1706, s. 57.

⁷² Teplý 1937, s. 72.

⁷³ Maur 1990, s. 81.

rybníků podle stáří, která zaručovala zdravý vývoj ryby. Zároveň se mnoha rybníkům nedostávalo péče v důsledku velké ztráty obyvatel a postupně docházelo k jejich zarůstání a vysychání.

2.3 Vaření piva

Společně s rybníkářstvím považuje Fischer pivovarnictví za nejvýnosnější hospodářskou činnost. Jeho výhoda spočívala v tom, že pro výrobu piva nebylo potřeba drahých surovin, nejběžněji se vařilo z pšeničného, nebo ječného sladu, a prodávalo se ve velkém. Stále více pivovarů se okolo poloviny 17. století začalo objevovat i na venkově, čímž často městským pivovarům odebíraly jejich dřívější odbytiště.⁷⁴ Pro co největší efektivitu a úspornost při výrobě vlastního piva, měl u pivovaru, dle Fischera, stát mlýn a vinopalna. Blízkost mlýna byla důležitá proto, aby obilí na slad nemuselo být odváženo a mleto v cizím vzdálenějším mlýně. Tím se ušetřily nejen peníze, ale především se tak zaručila čerstvost namletého sladu. Materie, které se pro uvaření piva používaly, především slad a pivovarské kvasnice, se pak dále zužitkovaly ve vinopalně.

Fischerův traktát o pivovarnictví představuje ve své době jeden z mála známých do češtiny přeložených textů pojednávající podrobněji o procesu vaření a kvašení piva. Navíc do svého výkladu včleňuje i doporučení ohledně pěstování chmele, na rozdíl od staršího spisu Tadeáše Hájka z Hájku z roku 1585 s názvem *O pivě, jeho povaze, silách a vlastnostech*. Ten je považován vůbec za první odborný text popisující proces výroby piva u nás.⁷⁵ Pokud bychom měli oba spisy porovnat z hlediska přístupu k tématu, u Hájka si všimneme jeho zaujatosti vysvětlit podrobně každý krok výroby téměř až z chemického pohledu, jak je tomu např. v části rozebírající proces přidávání pivních kvasnic do čerstvě uvařeného piva: „*Smišením obou těchto látek (piva a kvasnic), z nichž ony vzdušnou, tyto kapalnou povahu mají, kvasnice, které jsou plynné, vzhůru kypěti se namáhají. Pivo, které jest vodnaté a těžké, dolů se tlačí, a těmito protivnými pohyby veškerá hmota pivní přichází v pohyb, zmítá se, kypí a kvasí se a veškerá špína, která v něm jest, hořejším čepem nádoby ven se vyměšuje.*“⁷⁶ Také na rozdíl od Fischera udává přesnou míru chmele a kvasnic, které se mají do piva přidat. Fischer se konkrétním číslem vyhýbá, jelikož na celou výrobu nahlíží spíše prakticky, z vlastních zkušeností, a zohledňuje roční období, ve kterém se pivo vaří: „*Pro várku, ku příkladu čtyrmecítma sudů*

---

⁷⁴ Maur 1990, s. 100.

⁷⁵ Basařová 2000, s. 79.

⁷⁶ Hájek 1884, s. 189.

čtyřvěderních, jistá míra kvasnic ustanoviti se nemůže, poněvadž člověk v tom zpravovati se má podle času teplého a studeného.“⁷⁷

Hájek vymezuje svůj popis na výrobu piva pšeničného (bílého), i když záhy dodává, že proces je podobný i u ostatních obilovin. Zatímco Fischerův výklad se vztahuje rovnocenně jak k pivu pšeničnému, tak i k ječnému (tmavému, hořkému). Ječné pivo, které se předtím vyrábělo jen v oblastech příznivějších pro pěstování ječmene, tedy zejména v horách, totiž od 17. století, především po třicetileté válce, postupně převážilo nad pivem pšeničným, dříve většinově rozšířeným. Nejen, že bylo kvalitnější a chuťově silnější, ale pro pivovary ekonomicky výhodnější, protože díky jeho vyšší kvalitě jej mohly při stejně nízkých nákladech jako u pšeničného piva prodávat za vyšší cenu, čímž došlo k částečnému vykompenzování ztrát v důsledku menšího poválečného odbytu.⁷⁸ Fischer konkrétně udává, že za rok se na panství uvaří celkem 348 sudů ječného piva, které se prodá za 768 zlatých. Pšeničného se vyrobí 320 sudů za 640 zlatých. Tedy nejen, že se ječného piva uvaří asi o 10 % více než pšeničného, ale prodá se i o 10 % draž.⁷⁹

Provoz pivovaru byl závislý na dodávkách vhodného dřeva. Na podpal pod kotel doporučuje Fischer jedli, buk nebo borovici, tedy obecně dřevo tvrdé, pevné a suché. Do sladovny radí použít olši, doporučuje ji i při výrobě pálenky, topol a lípu. Naopak za naprosto nevhodnou považuje pro sušení sladu břízu, jelikož „*odpornou vůni mu dodává*“.⁸⁰ Kromě použití vhodného typu dřeva Fischer zdůrazňuje i důležitost jeho kvality, která měla být zaručena především jeho kácením ve správný čas. Radí tedy kácet nejlépe v prosinci a v lednu, protože během zimy si stromy udržují mnohem méně vlhkosti než v létě. Dále měl hospodář před kácením přesně vědět, k čemu jaké dřevo použije. Při schodu měsíce se dle Fischera měly porážet stromy, jejichž dřevo se posílalo na stavbu. Za nejprůhodnější dobu považuje konkrétně prosincové období ve znamení Kozoroha, tedy poslední čtvrtinu prosince.⁸¹ Čas těsně po úplňku byl vhodný pro kácení dřeva na podpal, do pecí, do kuchyně a pivovaru. S rostoucím měsícem tudíž strom nabýval i přes zimní měsíce větší vlhkosti, proto Fischer radí se tomuto času při kácení vyhnout, aby dřevo nezplesnivělo. Kromě způsobu kácení dřeva Fischer krátce komentuje stav lesů ve svém okolí. V Čechách docházelo v důsledku oprav poválečných škod k rozvoji lesní těžby⁸², zároveň však bylo potřeba samotné lesy uvést do pořádku, který válka

---

⁷⁷ Fischer 1706, s. 69.

⁷⁸ Maur 1990, s. 101.

⁷⁹ 320 sudů ječného piva za 706 zlatých, zatímco 320 sudů pšeničného za 640 zlatých.

⁸⁰ Fischer 1706, s. 159.

⁸¹ Fischer 1705, s. 322.

⁸² Čornejová 2008, s. 237.

předtím narušila. Fischer popisuje, jak se dřevo během války bez dozoru úředníků libovolně kácelo a prodávalo, stromy byly ničeny dobyt看em, který nikdo nehlídal, a páleny, i když ještě dostatečně nedorostly. Protože tedy do lesů „*měl v čas vojny každý tam přístup a dělal, co chtěl, málo (z nich) pozůstalo*“.⁸³

Pěstování chmelu věnuje Fischer celou jednu kapitolu. Stejně jako Balbín zmiňuje mezi vyhlášenými chmelařskými oblastmi Žatec, Klatovy, Ústí a Lounsko⁸⁴. Pro zakládání chmelnic doporučuje kyprou půdu, s vysokým obsahem písku. Po zasazení a začínajícím pučení se má chmel podle hospodářského kalendáře v květnu přivázat k tyčkám a do sklizně dvakrát okopat. Mezi svátky sv. Bartoloměje a sv. Jiljí nastává sklizeň, poté se chmel suší a „*do schránky větrům nepřístupné, aneb vážený, aneb měřený vnáší se*“.⁸⁵ Takto píše Fischer o pěstování chmele štěpovaného, který je pro výrobu piva nejvhodnější, jelikož jeho chuť a vůně jsou silnější na rozdíl od chmele planého. Samotný chmel se používal jako léčivá bylina pro očistu jater, sleziny a střev.⁸⁶ Pivu dodával typickou hořkou chuť a zároveň plnil funkci konzervantu, zabraňoval tomu, aby pivo nezкисло. Pokud byl chmel nedostatečně usmažený, vyvařený, nebo se jej do piva přidalo málo, mohlo to kvalitu nápoje zhoršit a způsobit *nemoc piva*, podobně jako slad z nekvalitního obilí. Naopak pokud se chmelu použilo příliš, tak dle Mattioliho zhořklo a způsobilo bolesti hlavy.⁸⁷

Fischer vyzdvihuje pozitivní léčivé účinky piva nejen pro lidský organismus, ale radí ho použít i při chovu slepic a kaprů, kteří podle něj po pivu *v krátkém čase ztuční*.⁸⁸ O rychlém vyživení těla po jeho požití je přesvědčen i Hájek, který ho dokonce doporučuje jako účinný lék pro kojící ženy při nedostatku mateřského mléka. Pivo smíchané se zázvorem a skořicí pomáhalo i při žaludečních nevolnostech a jako teplý obklad bylo používáno pro úlevu namožených svalů. Zázračnou sílu a delší trvanlivost připisuje Fischer pivu březnovému, marcovnímu, které se má dle kalendáře vařit nejlépe od konce února do začátku března. Věří, že v čase jarní rovnodennosti obilí nasáklé jarním deštěm intenzivněji kvasí, jelikož „*jarní déšť nejsubtilnější sůl máje více proniká a dlouho, i také za rok, voda v čas dennorovnosti sebraná v celosti své zachována bývá, ačkoli jindá sebraná brzo hnije. Odkudž marcovní pivo větší sílu má a déle trvá, než-li jiným časem vařené*“.⁸⁹ Čeněk Zíbrt ve svých textech věnujících se historii

---

⁸³ Fischer 1705, s. 378.

⁸⁴ Balbín 2017, s. 264.

⁸⁵ Fischer 1705, s. 288.

⁸⁶ Mattioli 1924, s. 461v.

⁸⁷ Mattioli 1924, s. 461v.

⁸⁸ Fischer 1706, s. 73.

⁸⁹ Fischer 1706, s. 77.

českého piva Fischerovo zdůvodnění o silnějším charakteru březnového piva vnímá spíše jako lidovou pověru a *přežitek starých názorů* o účincích jarní rovnodennosti.⁹⁰

Za zdraví prospěšnou považuje Fischer i pivní polévku. Vařila se běžně, nejčastěji se do ní přidávalo vejce a smetana, Fischer k ní doporučuje popíjet spíše pivo pšeničné než ječné. Zmiňuje také jiný typ pivní polévky, kterou nazývá *grammatika*. Všimá si jí i Zíbrt, ale dodává, že o ní však žádnou zmínku v jiných pramenech nenašel⁹¹. Fischer ji radí jíst studentům se sedavým stylem života, protože byla lehce stravitelná, přidával se do ní jen rezný chléb. O podobné polévce píše také Hájek⁹², do níž se vedle chleba z hrubšího zrna má přimíchat i smetana. *Grammatikou* ji ale nenazývá. Kromě polévek se pivo, zejména pivní ocet, v kuchyni používalo pro zkrhčení masa a do omáček.

Nakonec krátce zmiňme funkci vinopalen, které s pivovary úzce souvisely. I když z jejich provozu často plynuly jen velice malé zisky⁹³, bylo výhodné je při pivovaru mít, jelikož představovaly efektivní způsob, jak upotřebit přebytky z pivovarnické výroby, především slad a kvasnice. Fischer podává výklad hlavně o pálenice dělané z obilí, ale dodává, že pro pálení je vhodné i ze stromů spadlé ovoce, jalovec či šípky přešlé mrazem. Pro zvýraznění chuti doporučuje vhodit do směsi bochník chleba nebo anýz. K tomu radí, aby se nápoj zahříval pomalu, a tak „*velmi průdci duchové nezmizeli*“.⁹⁴ Po skončeném pálení se nakonec upotřebily i výpalky usazené na dně kotle, které se přidávaly dobytku do krmiva.

2.4 Péče o zahradu

Zahrada pro Fischera znamená především pěstování zeleniny pro potřeby kuchyně. Její sledovaná praktická schránka odpovídala i druhu zeleniny, která se v ní nejvíce pěstovala. Jednalo se o druhy nenáročné na pěstování a zároveň dobře skladovatelné po dlouhou dobu, tedy především zelí, řepa, mrkev, cibule a česnek. O bramborách se Fischer nezmiňuje. Jejich výsadba se v 17. století děla spíše ojediněle, většinou se začínaly v zahradách objevovat až v průběhu 2. poloviny 18. století.⁹⁵ Fischer dělí zeleninu do tří skupin podle povahy plodu, který se sklízí a spotřebovává v kuchyni. Do *listní* zeleniny zahrnuje všechny druhy salátů, zelí, řeřichu, špenát, hromové koření (tedy chřest), petržel, čekanku, štěrbák, třebuli a borák (brutnák lékařský). Za *kořenou* zeleninu označuje již zmíněnou řepu, mrkev, cibuli a česnek, dále pak

---

⁹⁰ Zíbrt 2013, s. 54. Vycházíme z výboru ze Zíbrtových textů, které uspořádala Klára Pilíková, s názvem *Z historie piva*.

⁹¹ Zíbrt 2013, s. 101.

⁹² Hájek 1884, s. 264.

⁹³ Maur 1990, s. 108.

⁹⁴ Fischer 1706, s. 79.

⁹⁵ Kubačák 1994, s. 86.

křen, ředkev, kolník (neboli tuřín), pastinák, ošlejšch (zimní cibule) a pór. Nakonec zmiňuje zeleninu *ovoce vydávající*, tedy dýně, meloun, okurku, bob a turecký a škrkavičný hrách. Poznámku přidává i k tabáku, ale považuje jej za bylinu „*přechválenou, aniž potřebuje mé delší chvály*“.⁹⁶

Velkou pozornost věnuje Fischer kapustě, která se hojně využívala jak v kuchyni, tak jako potrava pro hospodářská zvířata. Zmiňuje její dva druhy, kadeřavou a hladkou, zatímco Mattioli vnímá kapustu jako druh zelí, které dělí na kapustu (*kadeřavé zelí*), hladké zelí a hlavaté zelí.⁹⁷ V průběhu pěstování kapusty Fischer zdůrazňuje, že sazenice by se měly zasadit okolo svátku sv. Matěje, to odpovídá i informaci v hospodářském kalendáři, kde přesazování doporučuje v květnu před letnicemi. Nejlépe by se tak mělo konat v čase úplňku, aby vyrostlý plod byl co největší, což se vztahuje na většinu druhů zeleniny. Ve svém výkladu dále Fischer vyzdvihuje léčivé účinky kapusty. Odkazuje se na Mattioliho, který se o využití kapusty a zelí v lékařství rozepisuje téměř na středech stranách svého herbáře. Vývary a šťávy z kapusty měly pomáhat při bolestech břicha, dušnosti, svrabu, proti otravě z hub, či při léčbě vředů. Mattioli ji dokonce doporučuje jako lék proti vypadávání vlasů: „*Listí na hlavu přivázané zdržuje vlasy, kteříž dolů lezti počali*.“⁹⁸ To, že se dle Fischera kapusta vyvařená v polévce stává ještě chutnější, potvrzuje i *Kníha kuchařská* z roku 1712, v níž se píše, že se má list kapusty nadívaný masovou směsí vařit v hovězím vývaru, a nakonec s ním i podávat.⁹⁹

Z další zeleniny se Fischer podrobněji zabývá melouny. Na rozdíl od zelí a kapusty se jejich pěstování v Čechách objevovalo spíše ojediněle, byly považovány za luxusní druh.¹⁰⁰ Je tedy zajímavé, že jim Fischer věnuje tolik prostoru. Radí, aby byly sázeny na velmi slunném místě, na nejlepší hnojené půdě s vysokou vlhkostí. Před zasazením semena se má ověřit jeho kvalita vhozením do vody. Ta, která zůstanou na dně jsou pro pěstování vhodná. Fischer přiznává, že pěstování melounů vyžaduje větší úsilí a množství práce než ostatní plodiny, a i přesto často nedozrají. Proto je snadnější pěstovat melounům příbuzné okurky, k nimž v kalendáři přidává recept na jejich naložení ve *starých vinných dubových sudech*¹⁰¹.

Fischer se v traktátu o zahradách zabývá i chovem včel. Ve svém výkladu výslovně neuvádí, zda píše o včelách lesních, či zahradních, ale podle vyjmenovaných rostlin, které zmiňuje jako

---

⁹⁶ Fischer 1706, s. 85.

⁹⁷ Mattioli 1924, s. 137v.

⁹⁸ Mattioli 1924, s. 139r.

⁹⁹ *Kníha kuchařská* 1712, s. 47–48.

¹⁰⁰ Černý 1930, s. 170.

¹⁰¹ Fischer 1705, s. 288.

pro včely nejlákavější (např. různé bylinky, čočka, hrách, hrušky, lípy), je pravděpodobné, že se jedná o zahradní včely. Z literatury se navíc dočítáme, že lesní včelařství v důsledku třicetileté války, kdy lesy byly hojně využívány pro těžbu dřeva na opravu válečných škod, upadalo.¹⁰² Fischer v textu na několika místech poukazuje na různé domněnky a pověry spojené s chovem včel. Kriticky se vyjadřuje ke tvrzení Jana Erasma Wegenera¹⁰³, dle kterého jsou včely hluché a to, že se při stěhování úlu využívá zvonů a bubínků, slouží především proto, aby se upozornilo okolí. Fischer oponuje svou zkušeností: „*Dotkni se oulu i v noci, i v zimě jediným toliko prstem, a to z ticha kráčeje, beze všeho pohnutí povětrí, a hned celý roj jednotejným bručením dokáže, že to slyšel.*“¹⁰⁴ Na stěhování včel, které se děje od svátku sv. Jana Křtitele, si má včelař připravit nejen zmíněné nástroje, ale i vodu, kterou se mají včely pokropit v případě, kdyby na zvuk nereagovaly. Podle Fischera se z obav před blížícím se deštěm po pokropení co nejrychleji uchýlí na strom, odkud je snazší je setřást. Nakonec se Fischer věnuje i vnitřnímu usprádaní včelstva. Píše o včelím králi, nikoli o královně¹⁰⁵, o včelách *hrobařkách* odklízějící mrtvé včely a o *budičkách*, které každé ráno probouzí celé včelstvo.

Pod pojem zahrada zahrnuje Fischer nejen zeleninové zahrady, ale i ovocné sady neboli štěpnice, které se často nacházely právě v blízkosti záhonů zeleniny. Vyžadovaly totiž podobné podmínky pro pěstování – mírný vítr, kyprou půdu a oplocení. České ovocnářství se před třicetiletou válkou nacházelo na svém vrcholu a dle Balbína se vyprodukovalo „*v Čechách tak hojně množství ovoce, že není třeba dovážet hrušky, jablka, švestky, broskve, třešně a vlašské nebo lískové ořechy.*“¹⁰⁶ K obnovování ovocných sadů docházelo ve druhé polovině 17. století pomalu. Průběh pěstování ovocných stromů představoval od jejich zasazení a růst pláňat, přes štěpování, období srůstu štěpu se stromem, až po péči o vzrostlý strom a sklizeň ovoce časově náročný a dlouhý proces. Zájem o sady mezi poddanými upadal, a tak se do jejich obnovy pouštěla spíše sama vrchnost.¹⁰⁷ Fischer uvádí, že své poddané povzbuzoval, *přinutil*, aby každý rok zasadili dvanáct pláňat, ze kterých pak „*hojný užitek berou s vděčným na mne vzpomínáním.*“¹⁰⁸

---

¹⁰² Černý 1930, s. 236.

¹⁰³ Autor hospodářské knihy z roku 1666 s názvem *Johannis Erasmi Wegeners Oeconomia Bohemo-Austriaca*. (Lom 1985, s. 7.)

¹⁰⁴ Fischer 1706, s. 105.

¹⁰⁵ Např. v *Knížce užitečné i kratochvilné, jenž slove Rada všelikých nerozumných zvířat* z roku 1573 se také uvádí včelí král. Naopak Jan Ámos Komenský v *Orbis sensualium pictus* píše o včelí královně. (Komenský 1991, s. 40).

¹⁰⁶ Balbín 2017, s. 260.

¹⁰⁷ Maur 1990, s. 45.

¹⁰⁸ Fischer 1706, s. 128.

Aby měl hospodář dostatek planěk (*matek štěpnic*), z nichž by pak mohl vypěstovat naštěpované stromy (*chůvy*), doporučuje Fischer založení štěpařské školky. Plánata, jejichž přesazení se má vykonat na podzim tři dny před, nebo tři dny po úplňku, radí štěpovat již ve školce, jelikož ovoce pak bude chutnější. Průběhu a druhům štěpování se Fischer věnuje podrobně podobně jako Jiří František Holík, vynálezce nových druhů štěpování¹⁰⁹, který sepsal jedno z nejoceňovanějších děl ze 17. století pojednávající o štěpařství a ovocnářství s názvem *Vermehrtes dreifaches Gartenbüchlein*¹¹⁰. Fischer zmiňuje mnoho v jeho době známých druhů štěpování, z nichž v Čechách za nejpoužívanější označuje tři – štěpování mezi kůrou a dřevem, štěpování přímo do kmene a méně častější skrze oko vpouštěné do roubu. Ohledně času vhodném pro štěpování Fischer upřednostňuje dobu pokročilejšího jara, aby čerstvé rouby neumrzly, nebo se naopak nevysušily, přičemž má hospodář vycházet ze svých zkušeností a místních klimatických podmínek. Za zásadní však považuje štěpování provádět při rostoucím měsíci, který podpoří silnější a rychlejší srůst roubu se stromem.

Dále se Fischer věnuje běžným i exotičtějším typům ovoce. Jablň, *královnu štěpnic*, rostoucí do šířky doporučuje vysazovat pro ušetření místa společně s hrušněmi, které se naopak pnou do výšky. Dlouhá stopka jablka pak měla předznamenávat jeho lahodnější chuť, jak zmiňuje i Balbín. Ten také vyzdvihuje u nás pěstovaná tzv. míšeňská jablka a domnívá se, že jejich název nepochází od města Míšeň, ale spíše od slova *směs* odkazující k jejich smíšené sladko-kyselé chuti.¹¹¹ Pokud se jablka nespotřebovala nebo neprodala čerstvá, nebylo ničím neobvyklým, že se ovoce v této době prodávalo přímo ze stromu¹¹², mělo se podle Fischera při jejich skladování ve sklepech dát pozor na to, aby se k nim nepřimíchala kdoule, která by svou vůní jablka zkazila. Na sušení pak měly být určeny primárně hrušky a jakubinky¹¹³. Ve velkém se pěstovaly také vlašské ořechy, především v oblasti Chomoutova.¹¹⁴ Fischer radí předem v mléce namočené jádro sázet nejlépe během února a března, a to k půlnoční straně, kvůli větší úrodnosti. Zmiňuje jej jako lék proti moru, jehož přípravu popisuje Mattioli: „*Vezmi jádra z vlaských ořechův, jakovcová zrna, rautu, každého jeden lot, a to všecko moč v dobrém vinném octě. Z toho každé ráno, když by ven z domu jíti měl, přijmi co za vlaský ořech a budeš toho dne bezpečný proti mornímu nakažení.*“¹¹⁵ Z peckovin píše Fischer hlavně o třešních, švestkách,

¹⁰⁹ Tzv. družení, sedélkování a triangulaci. (Dražil 2009, s. 3).

¹¹⁰ Holíkův spis ovlivnil kulturu štěpování po celé Evropě (Ryantová 2011, s. 241–242).

¹¹¹ Balbín 2017, s. 261.

¹¹² Kubačák 1994, s. 87.

¹¹³ Dnes už téměř neznámý druh hrušky (Černík 1969, s. 73).

¹¹⁴ Balbín 2017, s. 261.; Fischer, 1706, s. 129.

¹¹⁵ Mattioli 1924, s. 94v.

broskvích a mišpulích. U třešní a švestek uvádí několik druhů, což dokazuje jejich hojně pěstování nejen pro čerstvé ovoce, ale i sušené (jak na slunci, tak v sušárnách). Zejména české sušené švestky byly vyhlášené¹¹⁶. Z exotických druhů ovoce popisuje Fischer pěstování fiků, s jejichž stromem se spojovala řada zázračných účinků, např. býk pod jeho korunou měl zkrotnout a maso zavěšené na větvích fíkovníku zkřehnout.¹¹⁷ Kromě fiků se u nás v 17. století v zahradách vyskytovaly také citrony a pomeranče, o jejich způsobu pěstování však Fischer nepíše. U citronu, který nazývá *asyrským jablkem*, pouze připomíná jeho léčivé účinky při otravě a nákaze morem. Jejich pěstování vyžadovalo budování skleníků, proto se objevovaly spíše jako součást šlechtických zahrad.

Zajímavou část traktátu o štěpnicích tvoří Fischerova doporučení k léčbě nemocí stromů. V předcházení nemocí považuje za nezbytné dodržování zásad při přesazování planěk, tedy přesazovat vždy z horší půdy do lepší a zachovat jejich orientaci na takovou světovou stranu, na které předtím rostly. Rozšířenou prevencí proti přemnožení housenek představovalo sbírání a pálení jejich hnízd v lednu a únoru. V případě napadení stromu mravenci Fischer věří, že rozdrčené šnečí ulity nasypané okolo stromu k novu měsíce, „*kdyžto mravenci slepnou*“, jim naruší vyšlapané cesty „*a oni hned odtud utíkají, a sem i tam se rozbíhají, zapomínajíce na obyčejnou cestu svou*“.¹¹⁸ Proti krtkům doporučuje nasadit do podzemních chodeb raky, kteří v nich vyvolávají strach a vyhání je. Jako další způsob uvádí nastražení hrnce s mrtvým holubem nebo kuřetem u krtiny, jehož zápach vláká krtka do hrnce.

2.5 Vinice

V druhé polovině 16. století se české vinařství nacházelo na svém vrcholu. Produkce z pražských vinohradů byla tak velká, že Rudolf II. zakázal dovážet víno z blízkých litoměřických, lounských a mělnických vinic.¹¹⁹ Hojně se tedy vyváželo za hranice, naopak import vína z Rakouska a Uher do Čech byl oficiálně zakázán.¹²⁰ Jak píše později Balbín, české víno bylo vyhlášené svojí kvalitou a oblíbené i u císaře. Červená mělnická vína dokonce Balbín přirovnává chuťově k vínům italským.¹²¹ Z této doby pochází i první české odbornější texty věnující se vinařství. Spis Jana Hada poprvé vydaný roku 1558 s názvem *Vinice v jakém položení má býti a jakým způsobem člověk má ji dělati, aby z toho hojný užitek mohl míti se*

---

¹¹⁶ Balbín píše o norimberských kupcích, kteří si odváželi sušené švestky ve velkých vozech. (Balbín 2017, s. 274).

¹¹⁷ Fischer 1706, s. 131.

¹¹⁸ Fischer 1706, s. 125.

¹¹⁹ Kraus 1999, s. 46.

¹²⁰ Kraus 2009, s. 13.

¹²¹ Balbín 2017, s. 268.

kromě jiného věnuje i druhům vinných odrůd, které se u nás tehdy pěstovaly. V roce 1591 pak v Praze vychází *Vinatorium* Jiříka Görla z Görllštejna.¹²²

Třicetiletá válka do podoby vinic negativně zasáhla, pomalý úpadek vinařství začal ale již před jejím vypuknutím. Vinné keře se u nás vysazovaly blízko sebe tak, aby vinice byla co nejhustší a mohla tak vynášet i větší množství vína¹²³. Pro udržení této hustoty se v případě, když původní keř začal odumírat, přistoupilo k dělení tzv. rozvodů – jeden konec zdravé větve ze starého keře se zakopal hluboko do země, aby mohl zakořenit a vyrůst v keř nový. Zapouštění rozvodů, ale komplikovalo potřebné okopávání vinice, které bylo nutné, jak píše i Fischer, vykonat alespoň třikrát do roka, aby vinice nezarostla plevelem a udržela si potřebné živiny. Vinicím neprospívalo ani tehdy panující dlouhodobé chladnější klima, zejména ranní mrazy představovaly velké nebezpečí. Keře se totiž dle Fischerova hospodářského kalendáře měly na konci února seřezat a připravit tak na jaro. Rány po řezu však byly k mrazům nejnáchylnější. I během války, především ve 30. a 40. letech 17. století, vinicím uškodilo počasí s „*mnoha opakovanými jarními mrazy a neočekávanými krupobitími*“.¹²⁴ Výnosnost vinic tak začínala klesat a válečné události tento vývoj ještě urychlily.

„*Více nežli polovička nejvzdělanějších vinic vyhybnulo, někdy zpusťly, aneb v pole obráceny jsou, při nichž menší jest práce a větší užitek.*“¹²⁵ Obnova vinic, pokud se k ní přistoupilo, po válce probíhala zdlouhavě. Často se k nim ani nevraceli jejich původní majitelé, kteří tamější půdu a klima dobře znali. Podobně jako u poválečného obnovování ovocných sadů i tady poddané odrazovala od obnovování vinic náročnost jejich pěstování vyžadující neustálou péči, jejíž výsledky nakonec mohlo zničit nepříznivé počasí. I když velké množství vinic v důsledku války zaniklo, Vilém Kraus se domnívá, že se jejich plocha spíše přesunula z měst na venkov, kde se je dařilo rychle rozšiřovat.¹²⁶

I Fischer přiznává, že vinice potřebují ve srovnání s ostatními oblastmi hospodářství mnohem více pozornosti. Po zimě bylo třeba keře odkrýt a před jarem seřezat. Doporučuje při tom, aby se tak střídavě dělo jeden rok při novu a druhý rok při úplňku. Každoroční řezání při novu by podle něj způsobilo neúrodnost.¹²⁷ Potom následovalo první velké okopávání vinice, které mělo být nejdůslednější a mělo se odstranit největší množství plevelu, aby ho pak v létě

---

¹²² Jiřík Görl z Görllštejna – *Vinatorium*, to jest zpráva neb naučení, kterak se mají vinohradové měřiti.

¹²³ Tento způsob sázení keřů blízko sebe pravděpodobně přinesly do Čech burgundští vinaři. (Kraus 2008, s. 13.)

¹²⁴ Kilián 2009, s. 126.

¹²⁵ Fischer 1706, s. 141.

¹²⁶ Kraus 1982, s. 61.

¹²⁷ Fischer 1706, s. 144.

nebylo třeba tolik odstraňovat. Každé další pozdější okopávání totiž mohlo při nepozornosti dělníka působit odlomení ještě nezralých hroznů. Společně s kopáním se prováděly rozvody, dle Fischera nejlépe za mírného povětrí, na schod měsíce. V červnu okolo svátku sv. Jana se dle kalendáře k vinným keřům přistavovaly dřevěné latě vyrobené z dubového nebo borového dřeva. Zde Fischer připomíná již výše zmíněnou zásadu, aby dřevo pocházelo ze stromu pokáceného v zimě při schodu měsíce, jinak budou tyče *brzo práchnivěti*.¹²⁸ Po odkvetení vína se dělalo druhé okopávání a vinice se přihnojovaly odleželým hnojem, čerstvý by chuť vína poškodil. Poslední kopání doporučuje Fischer v červenci.

Před sklizní se měly vyhotovit všechny potřebné nádoby, zejména sudy, které Had radí před jejich použitím ještě vymýt slanou vodou a po vyschnutí pokapat kadidlem. V Hadově spisu, na rozdíl od Fischera, nalezneme také krátký výpis vinných odrůd, jež se sklízely, např. Topol, Vídeňka, Běl, Muškatel, Bronišť nebo Klenice.¹²⁹ Říjnová sklizeň se měla konat okolo úplňku za suchého počasí a nejdříve se mělo sesbírat červené víno kvůli jeho náchylnosti k vosám a hnilobě. Fischer dále popisuje výrobu tří šťáv vytlačených z bílého vína. Za *samotok* označuje šťávu vytékající z prvního lisování, ušlapávání hroznů. Ze šlupek se poté vytlačilo tzv. *tlačeny* a nakonec z posledních zbytků šrotu se vyždímal *přetlačený mošt*, který se přimíchal k předchozím dvěma šťávám. Oba, jak Fischer, tak Had, doporučují do vykvašeného vína vhodit planou hrušku, aby se ověřilo, zda je víno příliš vodnaté, či ne. Pokud hruška vyplave, je víno čisté a moc vody neobsahuje, jinak by se hruška potopila ke dnu. Fischer dále přidává test vhozením naolejované třísky (při vodnatosti vína z ní kape voda), nebo naléváním vína do hrnce, při němž se voda měla vysrážet na jeho vnitřní strany.

2.6 Chov hospodářských zvířat

Hospodářským zvířatům se Fischer věnuje ze dvou pohledů. Zaprvé z pohledu chovatelského, tedy např. tím, jakou stravu je potřeba zvířatům zaopatřit a v jakém složení, kdy je vyhánět na pastvu, nebo jak se starat o chlévy. Zadruhé se zabývá chovem z hlediska užitkového. Zvířata se do chodu statku přímo zapojovala hlavně ve spojitosti s polním hospodářstvím, kde se jich využívalo jako tažné a orné síly, to se týkalo především hovězího dobytka, a představovala důležitý kromě popele tehdy také jediný zdroj hnoje. Ovčí vlna, z mléka vyrobené máslo a sýry, vejce a kůže znamenaly obchodní artikly, pro které se zvířata primárně chovala. Zvířata posílaná na porážku netvořila z celkového chovu většinu a Fischer se o nich zmiňuje jen na pár místech. Maso ostatně tehdy nebylo možné nikde dlouhodobě

---

¹²⁸ Fischer 1706, s. 147.

¹²⁹ Had 1563, s. 166, 168.

skladovat, tudíž z něj neplynul tak velký profit jako z chovu ovcí, který zajišťoval dlouhodobý příjem za přijatelné náklady. Kromě ovcí a hovězího dobytka se běžně chovala prasata, v menší míře slepice a další ptactvo a na bohatších usedlostech koně. Naopak kozy se na větších statcích příliš nevyskytovaly, jejich chov byl spojený spíše s chudším obyvatelstvem, které si nemohlo dovolit živit krávy.¹³⁰ Fischer se o nich zmiňuje jen krátce a až v rámci druhé knihy, kde sice vyzdvihuje kvalitu jejich masa, mléka a kůže, záhy ale dodává, že způsobují hospodáři velké škody zejména v zahradách a štěpnicích.¹³¹

Fischerovým výkladem o chovu zvířat se prolínají dvě myšlenky, které bychom mohli označit v jeho době za pokrokové. Zaprvé je to důraz na čistotu, v níž mají být podle Fischera zvířata chována, což tehdy nemuselo znamenat samozřejmost. Až ke konci 17. století se objevují první názory o tom, že i chlévy prasat by se měli udržovat čisté¹³² Zatímco Fischer už ve své době zdůrazňuje potřebu udržovat čistotu nejen u prasat¹³³, ale u všech zvířat jako základní prevenci před nemocemi. Druhou myšlenkou, která se opět vztahuje ke každému druhu hospodářských zvířat, je zajištění dostatečného množství kvalitní a různorodé potravy. Fischer vyjadřuje přesvědčení, že pro zdraví a správný růst zvířat musí být jejich potrava pestrá nejen proto, aby z ní dostaly komplexní rámec živin, ale také aby zvířata v důsledku monotónní stravy neztratila chuť k jídlu. Hospodář by si měl také dát pozor na to, aby si množství potravy dopředu rozvrhl a zvířata tak dostala i ke konci zimy dostatečně najíst.

Ze všech hospodářských zvířat Fischer píše nejprve o ovcích, o kterých také pojednává nejrozsáhleji. Jejich chov se stále více rozvíjel, přinášel totiž mnohé výhody. Nejen, že v pobělohorském období z něj zisk tvořil až 60 % celkových příjmů daného hospodářství¹³⁴, ale ve 2. polovině 17. století se ukázal být do budoucna ještě výnosnější v souvislosti s rozmachem soukenictví.¹³⁵ Dále ovce dotvářely fungování trojpolního hospodářství, které na nich bylo do jisté míry závislé. Ovce poskytovaly polím tolik potřebný hnůj, a naopak úhor pro ně představoval každoroční pastvu. Co se týče potravy, Fischer doporučuje ovcím podávat píci v podobě trávy, ječného sena, slámy, mladých bylinek nebo hrachoviny, přičemž k tomu všemu se má jednou za měsíc přidávat bylinková sůl proti nechutenství. Důležitou součástí hospodářského roku tvořilo stříhání ovcí. Fischer jej ve svém kalendáři zmiňuje v dubnu okolo

---

¹³⁰ Růžičková 2012, s. 28.

¹³¹ Fischer 1705, s. 360.

¹³² Kubačák 1994, s. 91.

¹³³ „Ostatně, svinští chlévové mají začastý od hnoje očištění býti, neb ačkoli to hovado od přirození nečisté jest, nicméně v noci chce mít lože nečistoty prázdno.“ (Fischer 1705, 344).

¹³⁴ Maur 1990, s. 69.

¹³⁵ Čornejová 2008, s. 229.

svátku sv. Jiří a na podzim, na konci září. Kromě stříhání se ovce i počítaly, což bylo důležité proto, aby se zkontroloval počet panských ovcí. Ovčák a jeho pacholci totiž od pána dostali určitý díl ovcí, které se po ocejchování přidali do zbytku stáda, panské a poddanské ovce se tedy pásly dohromady. Pokud při stříhání počet panských ovcí nesesedl, výsledná škoda se ovčákovi strhávala z jeho podílu, který tvořil jednu sedminu z celkového zisku z prodeje vlny. Fischer vyzývá k opatrnosti při zaměstnávání ovčáků, jež patrně vychází i z jeho vlastních zkušeností, a předkládá řadu jejich lstí. Např. že schválně nahání ovce do bodláčí, aby z něj pak sesbírali vlnu, „*umí tuk z skopců, šídlem podvodným bok otevřevše a tenkou trubičku do díry vstrčivše, hojně vytahovati tak, aby ta dírka ne tak brzo zarostla*“, nebo že naschvál pánovi tajně podstrkují méně urostlý kus ovce, aby si nechali ten tučnější.¹³⁶

U chovu hovězího dobytka se Fischer z užitkového hlediska zabývá především výnosem z prodeje sýrů a másla jako výsledných produktů z čerstvého mléka, které tehdy nebylo možné dlouhodobě skladovat. Jejich výrobu měla na starosti šafářka, jež pak byla povinna odvádět pánovi předem smluvený díl. Fischer zde udává konkrétní čísla, kdy z mléka z jedné krávy se za rok vyrobilo zhruba 50 liber másla a 100 liber sýru¹³⁷, což odpovídalo tehdejšímu průměru napříč českými dvory¹³⁸. Máslo se ve srovnání se sýrem prodávalo čtyřikrát až pětkrát draž, jak uvádí Fischer, 50 liber másla za 5 zlatých a 100 liber sýra 2 zlaté a 30 krejcarů. I přes velkou mlékárenskou výrobu zisky nedosahovaly takových hodnot jako v případě ovcí, jednalo se pouze o 30 % z celkových příjmů hospodářství.¹³⁹ Fischer nejen u chovu krav, ale i ostatních zvířat neustále opakuje na začátku knihy předložené přísloví *Dávám, abys dal*. Zde jej můžeme vnímat i jako určitou motivaci pro poddané, aby se o zvířata co nejlépe starali, jelikož tak mohou zvětšit zisky i pro sebe. Voly coby tažnou sílu potahů Fischer srovnává s koňmi, kterým se už blíže nikde v knize nevěnuje. Poukazovalo by to na fakt, že jich byl po třicetileté válce nedostatek a jejich pořízení i údržba vyžadovaly velké náklady. Přestože Fischer doporučuje volský potah, neznamená to, že se jednalo o většinový stav. Eduard Maur píše, že i když jich po válce přibývalo, „*ve srovnání s koňskými potahy ovšem zůstávaly po celé 17. století zřetelně v menšině*“.¹⁴⁰

Na rozdíl od ovcí a hovězího dobytka se prasata a drůbež chovala v menším množství. Při výkladu o chovu prasat Fischer přiznává, že z nich neplyne tolik zisku, ale vychvaluje je hlavně

---

¹³⁶ Fischer 1706, s. 178.

¹³⁷ Fischer 1705, s. 342. V přepočtu na dnešní váhové míry představovalo 50 liber cca dnešních 25 kg, tudíž 100 liber = 50 kg.

¹³⁸ Černý 1930, s. 192.

¹³⁹ Maur 1990, s. 71.

¹⁴⁰ Maur 1990, s. 51.

pro jejich maso, které označuje dokonce za léčivé, jelikož se velmi podobá masu lidskému. Stejně jako drůbež doporučuje prasata chovat odděleně od ostatních zvířat, aby mu zbytečně neodnimaly potravu. Detailněji se Fischer rozepisuje o slepicích, jež se pronajímají šafáře. I když zprvu vyjadřuje pochybnosti o smyslu jejich chovu, uznává, že péče o ně nepředstavuje velkou zátěž. Zmiňuje náchylnost slepic k různým nemocem, přičemž v jejich prevenci klade důraz na již dříve zdůrazňovanou čistotu kurníku, který by měl být orientován na východ. Kromě obyčejných slepic a kohoutů Fischer podotýká, že se rozmohl chov tzv. slepic indiánských neboli krůt, jejichž maso bylo určeno především na slavnostní tabuli. Ani u chovu zvířat Fischer nezapomíná připomenout provázanost hospodářových úkonů s fází měsíce. Všimá si jí ve výkladu o husách, které by se do výkrmného kurníku měly přesunout za růstu měsíce, aby nabraly co největší objem. Z literárního hlediska je zajímavá kapitola popisující chov holubů. Fischer ji začíná velmi pozitivně, spatřuje v holubech symbol věčné a jediné lásky a jejich trus považuje za lék ulevující od dny kloubů. Po těchto slovech přijde překvapivý obrat. K prvotní chvále staví do kontrastu zdrcující kritiku, v níž píše o jejich nenasytosti, sobeckosti a škodlivosti. Tato kapitola zároveň uzavírá první knihu a svou vnitřní výstavbou tak vytváří její působivý závěr.

2.7 Hospodářský měsíční kalendář

V 17. století se u nás začíná objevovat velké množství hospodářských kalendářů. Tvořily součást obsáhlých hospodářských spisů jako v případě Fischerových Knih hospodářských či Wegenerova díla *Oeconomia Bohemo-Austriaca*, nebo se vydávaly ve stručné podobě v rámci hospodářských instrukcí, které byly určené konkrétnímu velkostatku – jejich obsah se tedy vytvářel na základě tamějších klimatických a půdních podmínek. Často se na ně bral větší zřetel než na textově souvislou instrukci, jelikož kalendář více odpovídal praxi a byl přehlednější.¹⁴¹ Hospodářské kalendáře ale hojně vycházely i samostatně. Ze začátku 17. století můžeme zmínit kalendáře plzeňského astronoma Kašpara Ladislava Stehlíka, jenž v nich rok rozdělával po týdnech¹⁴² a ne po měsících jako u Fischera. V češtině vydané samostatné hospodářské kalendáře sepsal i Fischerův současník lékař Jakub Jan Václav Dobřenský.¹⁴³ Hojně se

---

¹⁴¹ Černý 1930, s. 21.

¹⁴² Mollerová 2013, s. 62. Např. z roku 1604 pocházející *Kalendář hospodářský a kancelářský ku potřebě Ouředníkům, písařům, prokurátorům, kupcům a obchody vedoucím*.

¹⁴³ Např. *S pranostikou hvězdářskou kalendář hospodářský* sepsaný na rok 1690.

přijímaly také polské kalendáře vznikající v prostředí krakovské univerzity jako např. od Jiřího Dachnovského, Matouše Jozefa Orlinského, či Kryštofa Křikavského.¹⁴⁴

Fischer zařazuje svůj kalendář do druhého dílu Knih hospodářských. I když se v něm převážná většina informací vztahuje k prvnímu dílu, jeho celková funkce je organizační a souvisí s tematikou rozdělení pracovního času a správou velkostatku, o nichž druhý díl pojednává. Fischer kalendář pojímá nejen jako prostor pro stručný výčet a připomenutí hlavních zemědělských činností v daném měsíci, ale v některých místech výklad z prvního dílu doplňuje. Např. v souvislosti s péčí o zahrady Fischer v kalendáři předkládá recept na nakládání okurky.¹⁴⁵ Pro nás kalendář plní také funkci pomocnou, jelikož si díky němu dokážeme přesněji představit časový sled zemědělských činností, tak jak jej Fischer popisuje.

Každý měsíc Fischerova kalendáře je strukturován stejně. V úvodu je průběh měsíce znázorněn v tabulce obsahující čtyři sloupce. První z nich označuje konkrétní den v měsíci, Fischer však nevypisuje všechny, postupuje vždy po třech dnech: např. srpen začíná druhým dnem, pokračuje pátým, osmým atd. Druhý sloupec udává přesný čas, kdy v daný den zapadá slunce, přičemž třetí sloupec jej doplňuje o údaj o východu slunce. Tedy např. dle Fischera 3. ledna vychází slunce v 8:01 a zapadá v 15:59. Srovnáme-li tento údaj s informací ze Zíbrtova výkladu *Pravidla povětrnosti*, ve kterém uvádí, že slunce v lednu vychází nejpozději v 7:59 a zapadá nejdříve v 16:09¹⁴⁶, zjistíme, že se o tolik neliší. V posledním sloupci tabulky Fischer udává časové období trvání jednotlivých znamení zvěrokruhu v daném měsíci. Jejich charakter vnímá z hlediska tepla, chladu, vlhkosti, nebo suchosti. Z nich pak vycházela i celková povaha jednotlivých ročních období. Jaro ve znamení Berana, Býka a Blíženců má dle Fischera povahu teplou a vlhkou, léto (Rak, Lev, Panna) je teplé a suché, podzim se znameními Vah, Štíra a Střelce je podle Fischera málo teplý a velmi vlhký, a zima ve znamení Kozorožce, Vodnáře a Ryb se vyznačuje vlhkostí a studeností.

Po úvodní tabulce se Fischer věnuje etymologii názvů jednotlivých měsíců. Zajímavý je původ latinského pojmenování měsíců září, říjen, listopad a prosinec, které souvisí s měsícem březnem, jelikož ten byl v souvislosti s jarní rovnodenností vnímán antickými Řeky jako počátek nového roku.¹⁴⁷ Tudíž ve vztahu s březnem bylo září sedmým měsícem (*September*),

---

¹⁴⁴ Jiří Dachnovský – *Kalendář hospodářský a kancelářský*, Matouš Josef Orlinský – *Nový kalendář hospodářský a kancelářský*, Kryštof Křikavský – *Kalendář s pranostikou hvězdářskou* (Urban 1990, s. 177–178).

¹⁴⁵ Fischer 1705, s. 387.

¹⁴⁶ Zíbrt 1917c, s. 43.

¹⁴⁷ Fischer 1705, s. 242. Samotnou jarní rovnodennost Fischer komentuje slovy „*všechno přirození občerstveno a jako z nova narozeno bývá*“. (Fischer 1705, s. 262).

říjen osmým (*October*), listopad devátým (*November*) a prosinec desátým (*December*). Poté Fischer ke každému měsíci přidává krátký astrologický komentář a zmiňuje se o některých církevních svátcích. Po stručném výčtu nejdůležitějších záležitostí týkající se správy velkostatku následuje nejdelsí část věnovaná zemědělské činnosti. O jednotlivých zemědělských oblastech Fischer nepíše v pořadí, v jakém jdou po sobě jednotlivé traktáty prvního dílu, nýbrž je za sebe řadí zpravidla následovně: polní hospodářství, pernatá drůbež, těžba dřeva, pivovary, zahrady, ovce a dobytek, rybníky a vinice. Pokud k dané oblasti v určitý měsíc není potřeba nic psát, zcela ji vynechává. Naopak někdy přidává další navíc, např. včelařství, když k ní připojuje obsáhlejší výklad. Výše zmíněné zemědělské oblasti doplňuje kategorie s názvem *Rozdílné věci*, do níž Fischer často zahrnuje poznámky ke kuchyni či k výrobě plátna.

Poslední, ale důležitou součást Fischerova hospodářského kalendáře představují pranostiky zaměřené primárně na úrodu a předpověď počasí. Pranostiky, jež Fischer zmiňuje, bychom mohli rozdělit podle subjektů, dle kterých je předpověď vykonávána. Zaprvé předpovídání podle chování zvířat: „*Znamenej, že jestli tento měsíc mravenci hnízda svá nad obyčej vyšší a sypší dělají, předznamenávají studenou a časnou zimu.*“¹⁴⁸ Zadruhé pranostiky založené na předpovědi podle rostlin: „*Jestli kvete na Hromnice, následovati bude na Květnou neděli sníh.*“¹⁴⁹ Zatřetí pranostiky vázané na svátky světců: „*Poznamenali předkové naši předně, jestli na den stolování sv. Petra, aneb na den sv. Matěje mrzne, že čtyrydceť mrazů následovati bude.*“¹⁵⁰ A začtvrté podle různých přírodních jevů: „*Dle domnění sedláků kolikrát měsíce března mlha přijde, tolik bude míti ten rok silných dešťů.*“¹⁵¹ Fischer ale zdaleka nevěří všem pranostikám¹⁵² a i hospodářům doporučuje, aby jejich významy nevnímali jako zcela pravdivé. Jeho postoj předznamenává pozdější tendenci 18. století, ve kterém vůči pranostikám roste všeobecná rezervovanost.¹⁵³

2.8 Správa velkostatku

Fischer věděl, že ke správnému fungování hospodářství nestačí jen důkladné znalosti a zkušenosti z oblasti pěstování obilnin, zeleniny, ovoce a chovu zvířat, ale stejně důležitá byla pro hospodáře potřeba orientovat se ve věcech administrativy, obklopit se schopnými a věrnými

---

¹⁴⁸ Fischer 1705, s. 285.

¹⁴⁹ Fischer 1705, s. 272.

¹⁵⁰ Fischer 1705, s. 261.

¹⁵¹ Fischer 1705, s. 267.

¹⁵² Např. pranostiku o 12 dnech, které následují od večera narození Páně a jejichž povaha má předpovídat charakter počasí 12 měsíců roku následujícího, dle vlastní zkušenosti vyvrací (Fischer 1705, s. 303).

¹⁵³ Zíbrt 1917a, s. 19.

úředníky, udržovat přehlednost v účtech a vytvořit si takový vztah s poddanými, aby měli motivaci vykonávat svou práci pro pána poctivě a na dotčené usedlosti setrvali nejlépe z generace na generaci. Fischerův výklad o správě velkostatku bychom mohli rozdělit na následující okruhy: 1) povinnosti a náplň práce jednotlivých úředníků, 2) druhy písemností a způsob jejich archivace, 3) vedení účetnictví, 4) pojednání o poddaných pracujících na velkostatku a dalších výpomocích. Díky Fischerově popisu a doporučením vztahujícím se k administrativnímu chodu velkostatku, si můžeme udělat představu o tom, jak měla správa venkovských dominikálních statků v pobělohorské době fungovat, i když nesmíme zapomenout na to, že se způsob jejího vykonávání mohl regionálně lišit.

Před výčtem úřednických pozic Fischer předkládá svou představu ideálního pána hospodářství, jenž měl být především pobožný a v tomto ohledu měl jít příkladem poddaným, kteří v něm měli vidět symbol autority, ochrany, moudrosti a spravedlnosti. Fischer zdůrazňuje myšlenku: „*Přílišná přísnost a velebnost nenávistná jest, milostivost pak silná obrana.*“¹⁵⁴ Znamená to tedy udržovat ve vztahu s poddaným určitou rovnováhu: vyslyšet a vyjít vstříc, když je potřeba, a naopak při prohřešku uložit přiměřený trest. Důležitým aspektem Fischerova smýšlení o přístupu pána k poddaným, bylo jeho přesvědčení o tom, že poddaní by se neměli zatěžovat přílišným množstvím robot, což se v době války a nějaký čas po ní, v důsledku nedostatku pracovní síly, dělo velmi často.¹⁵⁵ Kromě toho, aby měli poddaní čas věnovat se obdělávání své půdy a nevyčerпали se nadměrnou prací pro pána, shledával Fischer ve svém přístupu i určitou záruku proti případným selským povstáním.

Jádro dobře fungující hospodářské administrativy měla představovat přehledně uspořádaná *knihárna* neboli archiv. Ten mohl být členěn podle různých kritérií, nejčastěji však chronologicky, nebo podle látky jako Fischerův.¹⁵⁶ Pro názornost předkládá Fischer i názorný plán archivní skříně s popisem celkem 47 oddílů. Do spodní části zařazuje nejdůležitější právní spisy obsahující zemská a městská práva, gruntovní knihy s výpisem pozemků a jejich majitelů, urbáře a práva panství. Střední část archivní skříně obsahuje především účetní materiál, který rozděluje podle toho, k jaké oblasti hospodářství se jednotlivá registra, výpis účetnictví, vztahovala. Sepisovala se např. registra ze žní, z rybníků, pivovarů, lesů, vinic, registra týkající se platu a stravy čeládky, či registra sirotčí. Do horní části archivu Fischer ukládá inventáře, rozhodnutí v poddanských sporech, spisy týkající se udělování trestů a milostí, a i dokumenty

---

¹⁵⁴ Fischer 1705, s. 305.

¹⁵⁵ Kubačák 1994, s. 69.

¹⁵⁶ Černý, 1930, s. 55.

s kronikářskými záznamy. Do již zmíněných urbářů se zapisovala hodnota poddanských gruntů a výnosy, které z nich plynuly. Fischer urbář nazývá *ručičkou hospodářského orloje*¹⁵⁷, protože údaje z předešlých let, jež v něm byly zahrnuté, mohl srovnávat s aktuálním ekonomickým stavem velkostatku a hledat tak případné nedostatky v hospodaření. Maur ale upozorňuje na fakt, že urbáře pocházející zejména z poválečných 50. let 17. století často neuvádějí záznamy odpovídající reálnému stavu, ale spíše popisují „jeho ideální podobu, jíž mělo být co nejdříve dosaženo“.¹⁵⁸ Kromě dobře organizovaného archivu Fischer dále vyjmenovává nezbytné vybavení kanceláře jako byly psací potřeby (pergamen pro důležité dokumenty, několik druhů papíru pro obyčejné dokumenty, inkoust – pro jeho zadělání doporučuje Fischer dešťovou vodu sebranou při rovnodennosti, husí brk), skriptorálek¹⁵⁹, kalamář, posypadlo, lineála k ražení linií, přesýpací hodinky a vosk na pečeti.

Mezi nejdůležitější úředníky, kteří se zpravidla vyskytovali na každém velkostatku, patřili hejtman, důchodní, purkrabí a obroční. Fischer předkládá jejich ideální obraz, proto musíme jeho popis vnímat s rezervou. Dle něj úředníci neměli provozovat vlastní hospodářskou činnost i z toho důvodu, aby při ní poddané nezatěžovali dalšími robotami. U hejtmana, jakožto nejvýše postaveného úředníka, dokonce míní, že by během výkonu svého povolání neměl být ženatý, aby se mohl plně soustředit na práci. Ta zahrnovala dohled nad všemi složkami hospodářství i nad ostatními úředníky. Hejtman také vyřizoval poddanské záležitosti, jako např. nabírání do služby, nebo naopak propouštění, žádosti o povolení ke sňatku, či řešení různých prohřešků. Práce purkrabího byla úzce provázaná s činností hejtmana. Kontroloval činnost čeládky ve všech hospodářských oblastech, vybíral nové dělníky a vhodné šafáře a šafářky, zaopatřoval potřebné náčiní pro práci a každý měsíc podával pánovi zprávu o tom, co se v jednotlivých odvětvích událo. Pro plnění všech zmíněných povinností bylo nutné, aby dvory každý den obcházel¹⁶⁰. Neměl však na starosti polnohospodářství, to byla práce obročního, jehož nejdůležitější činnost představovaly zápisy ze žní. Důchodní měl pod dohledem všechny příjmy z jednotlivých hospodářských sektorů, výdaje včetně vydávání platů, vybíral od poddaných daně a vymáhal dluhy.

Souhrn a spočítání příjmů a výdajů se obvykle dělo každý týden v rámci tzv. týhodenních nebo partikulárních počtů. Z nich pak vycházelo účetnictví měsíční, pololetní a roční. Největší

---

¹⁵⁷ Fischer 1705, s. 390.

¹⁵⁸ Maur 1990, s. 10–11.

¹⁵⁹ Dle *Elektronického slovníku staré češtiny* se jedná o „*nůž na ořezávání písářského pera*“. (Elektronický slovník staré češtiny. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.21, citován stav ze dne 10. 6. 2022).

¹⁶⁰ Černý 1930, s. 61.

příjmy dle Fischera plynuly pro hospodářství z pivovarnictví a s ním spojeného chmelařství, pro jehož pěstování se v okolí Úštěku, blízko Liběšic, nacházely velmi příznivé podmínky.¹⁶¹ Velikost příjmů z pivovarnictví ale mohly podle Fischera ovlivnit chyby a nedbalost při jeho vaření, nebo horší kvalita obilí. Proto byla i úloha sládka pro hospodářství velmi důležitá, jelikož zodpovídal za mnohdy nejvíce výnosnou složku hospodářství. Důchody z polí také tvořily podstatnou položku v celkových hospodářských příjmech, sklizené naturálie ale byly téměř všechny použity na obživu poddaných, do pivovarů a jako potrava pro zvířata. Nemalé příjmy plynuly i z chovu ovcí, dobytka a rybníků, i když u nich hrozilo nebezpečí velkých výdajů v případě jejich poničení, např. při protržení hráze. Velmi tesklivě se Fischer vyjadřuje o příjmu ze zahrad, který se oproti nejmenovanému urbáři zmenšil o třetinu. Mohl to být důsledek třicetileté války, tu ale Fischer přímo nezmiňuje, spíše vidí vinu na straně zahradníka: „*To pak se větším dílem stalo z nedbalosti lenivého, zahálčivého a v hospodách ustavičně vězícího zahradníka, jenž silněji hrdlo své prolívá džbánem, nežli zalívá konví žízňivé štípký.*“¹⁶²

Ve výčtu výdajů Fischer považoval za důležité, kromě běžných výdajů na provoz všech hospodářských odvětví, nešetřit na kuchyni, zejména na koření. Kromě soli, pepře a cukru uvádí jako nezbytné kuchyňské koření zázvor, skořici, hřebíček, šafrán a rozinky.¹⁶³ Zajímavou výdajovou položkou z hlediska sociálního byly platy. Jelikož se nedostávalo potřebného množství pracovní síly z řad poddaných především při sezónních činnostech (žně, česání ovoce a sbírání vína)¹⁶⁴, byla vrchnost nucena najímat si svobodné dělníky. Těm pak vyplácela za odvedenou práci tzv. mzdu, zatímco svým poddaných vydávala tzv. platy. Fischer k tomuto tématu přikládá tabulku, ve které srovnává platy a mzdy svobodné a poddanské čeládky v blízkém okolí Prahy a na Litoměřicku. Např. mzda svobodného pacholka byla jak u Prahy, tak u Litoměřic o 10% vyšší než plat poddaného pacholka. Výše vyplacené částky se měnila i v závislosti na místě. Poddaný i svobodný pacholek dostal v Praze zapláceno o 20 % víc než v Litoměřicích.¹⁶⁵ Fischer byl přesvědčený, že správný hospodář by neměl šetřit také na stravě pro čeládku. Tu tvořil z velké části chleba, kroupy a hrách. Dále v rámci měsíčního přidělu stravy byly pro jednu osobu odměřeny dvě libry masa, tedy zhruba jeden kilogram, a půl libry másla (cca 250 gramů).¹⁶⁶ Dělníkům se kromě včas vyplacené peněžní odměny a přidělu stravy

---

¹⁶¹ Fischer 1705, s. 396.

¹⁶² Fischer 1705, s. 393.

¹⁶³ Fischer 1705, s. 404.

¹⁶⁴ Nekvapil 2020, s. 51.

¹⁶⁵ Fischer 1705, s. 363.

¹⁶⁶ Fischer 1705, s. 365.

mělo podle Fischera dopřát i odpočinku, zejména při nemoci, či při fyzickém přetížení z práce.
„Nicméně někdy potřebí jest odpočinutí, nebo mírné věci trvanlivé jsou.“¹⁶⁷

---

¹⁶⁷ Fischer 1705, s. 357.

Závěr

Fischerovy Knihy hospodářské představují hodnotný dobový literární pramen dostupný i v češtině, který obsáhle pojednává o hospodaření na dominikálních velkostatkách v Čechách ve druhé polovině 17. století. Ač se v sekundární literatuře často dočítáme o tom, že třicetiletá válka drasticky ovlivnila české zemědělství, Fischer jí ve svém výkladu nevěnuje tolik pozornosti, jak bychom očekávali. Do jisté míry toho může být důvodem i určitý časový odstup – Knihy hospodářské poprvé vychází v roce 1679, tedy necelých 30 let po válce. I když na několika místech v textu, zejména v souvislosti se štěpnicemi, rybníky a lesy, přikládá jejich špatný stav válečným událostem, mnohem více považuje za příčinu neprospívajícího hospodářství zahálejší, ziskuchtivé a zbrklé hospodáře a čeládku. Dalším možným důvodem, proč se Fischer příliš nezaobírá negativními dopady války na zemědělství, mohl být záměr vytvořit dílo k povzbuzení a k podnícení čtenářů, zejména velkostatkářů, aby se se zájmem podíleli na obnově hospodářství.

Z hlediska zemědělské produkce z Knih hospodářských vyplývá, že určitou záchranu během válečných a poválečných let představoval pro velkostatek pivovar. Výhodu v tomto ohledu navíc měly usedlosti, v jejichž blízkosti se dařilo i chmelařství, což platilo právě pro oblast Litoměřicka. I když se některé odvětví hospodářství rozvíjely i po technické stránce jako právě pivovarnictví, tak neméně důležité obdělávání polí zůstávalo překvapivě bez větších posunů. Při žních se používaly stále primitivní sekací nástroje a byla dodržována poměrně zastaralá zásada trojpolního hospodářství, která se ale koncem 17. století postupně mění směrem k umenšování úhoru. Dále dle Fischerova výkladu můžeme soudit, že nejvíce upadal zájem o obnovu rybníků a štěpnic.

V souvislosti s rostlinným pěstováním a chovem zvířat je zajímavá skutečnost, jak velký důraz klade Fischer na pozorování lunárních cyklů, kterým měla být zemědělská činnost do jisté míry i podřízena. Vzhledem k tomu, že odkazy na důležitost fáze měsíce v zemědělství nalezneme nejen ve starší, ale i Fischerově dobové hospodářské literatuře, je nepochybné, že působení Měsíce mělo vliv na zemské procesy. O to je překvapivější fakt, že se tímto propojením v současném zemědělství zabírají jen jeho tzv. alternativní proudy, jako např. biodynamické zemědělství.

Co se týče tématu životních podmínek poddaných v rámci velkostatku a jejich vztahu k pánovi, vyvrací Fischerův postoj v této otázce zažitý a poněkud zjednodušený názor o tom, že se na všech pobělohorských dominikálních statcích zacházelo s poddanými nelidsky. Je

nesporné, že se v důsledku úbytku obyvatelstva snažily vrchnosti nedostatky pracovní síly řešit nepřiměřeně velkým množstvím robot, kterým nebylo možné ze strany poddaných vyhovět. Nevyracíme fakt, že na mnoha velkostatkách pán zneužíval své moci a vytvářel tak ve svém dominiu prostředí, v němž se i za malý prohřešek krutě trestalo. V tomto ohledu nás ale Fischerovy názory vedou k uvědomění, že existovaly i velkostatky, v nichž se k poddaným vrchnost chovala s pochopením a vytvářela jim dlouhodobě udržitelné pracovní podmínky. I tím je zejména druhý díl *Knih hospodářských významný*, jelikož se v něm Fischer snaží ukázat způsob, jakým si hospodář mohl udržet stálé a věrné poddané.

Z literárního hlediska si Fischerovo dílo i přes jeho odborný charakter zachovává určitý poetický ráz, který je tvořen nejen vkládáním veršů z antických děl, ale i Fischerovými vzpomínkami a zkušenostmi z jeho života, jimiž výklad doplňuje a činí ho tím poutavější. Ambice zachytit v jednom díle všechny složky spojené s chodem velkostatku způsobuje, že v některých místech je Fischer méně konkrétní. Např. při popisu vaření piva sice uvádí, jaké všechny suroviny jsou pro výrobu potřeba, chybí nám však jejich přesné míry, abychom si daný proces mohli lépe představit. Pokud bychom tedy chtěli některé dle Fischera popsané zemědělské postupy rekonstruovat v praxi, asi bychom narazili na nedostatek potřebných informací. Přesto jsou *Knihy hospodářské* dílo komplexní a ve srovnání s ostatní dobovou literaturou i podrobné, v němž nám Fischer předkládá cenný obraz venkovského velkostatku z druhé poloviny 17. století.

Seznam literatury

Prameny:

BRTVÍN 1587

Jan Brtvín z Ploskovic, *Hospodář. Knižka velmi užitečná, zavírajíc v sobě, předně na vedení života křesťanského, jakby ti, kteříž v světě nad jinými panují, sami sebe i sobě poddané spravovati měli*, Praha 1587.

FELDECK 1723

Joseph von Feldeck, *Kern einer vollständigen Haus und Landwirtschaft oder der wohlverfahrene Böhmisch und Oesterreichische Haushalter, welches alles aufrichtig zeigt, was in gemeldten auch sonst anderen Orten und Landen zu einer wohlbestellten Land und Hauswirtschaft nöthig und nützlich mit darzu dienlichen vielen Tabellen und Register*, Lipsko 1723.

FISCHER 1679

Christophorus Fischer, *Operis Oeconomici per R.P. Christophorum Fischer Soc: Jesu, conscripti Pars Prima De Oeconomia Suburbana*, Praha 1679.

FISCHER 1683

Christophorus Fischer, *Operis Oeconomici. Pars Secunda, De Oeconomia Suburbana*, Praha 1683.

FISCHER 1690

Christoph Fischer, *Fleissiges HerrenAuge Oder WohlAb und Angeführter HausHalter Das ist: Gründlich und kurtz zusammen gefasster Unterricht Von Bestell und Führung eines nütz und einträglichen LandLebens und Wirthschafft*, Franckfurt; Nürnberg 1690.

FISCHER 1705

Kryštof Fischer, přeložil Jan Barner, *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštofa Fischera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané, díl druhý*, Praha 1706.

FISCHER 1706

Kryštof Fischer, přeložil Jan Barner, *Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštofa Fischera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané, díl první*, Praha 1706.

HAD 1563

Jan Had, *Vinice v jakém položení má býti a jakým způsobem člověk má jí dělati, aby toho hojný užitek mohl míti*, Olomouc 1563.

Kniha kuchařská, v které se pro paměť lidskou o rozdílných krmích masitých, tak také krmí postních, jích, kaší, polívek, rozličným způsobem vypisuje, Praha 1712.

WEGENER 1666

Johann Erasmus Wegener, *Oeconomia Bohemo-Austriaca*, Praha 1666.

Edice:

BALBÍN 2017

Bohuslav Balbín, *Rozmanitosti z historie Království českého*, přeložil Jiří A. Čepelák, Praha 2017.

DUBRAVIUS 1953

Jan Dubravius, Antonín Salač, ed., *O rybnících: základní dílo starého č. rybníkářství*, přeložila Anežka Schmidtová, Praha 1953.

HÁJEK 1884

Tadeáš Hájek z Hájku, O pivě, jeho povaze, silách a vlastnostech, přeložil Karel Nademlejnský, *Pivovarské listy* 2, Praha 1882, s. 8–11, 27–29, 39–44, 59–60, 91–95, 189–192, 241–242, 257–264.

KOMENSKÝ 1973

Jan Amos Komenský, Bohuslav Havránek, ed., *Dílo Jana Amose Komenského =: Johannis Amos Comenii opera omnia, II*, Praha 1973.

KOMENSKÝ 1991

Jan Amos Komenský, Naděžda Kvítková, ed., *Orbis sensualium pictus*, Praha 1991.

MATTIOLI 1924

Pietro Andrea Mattioli, *Herbář, aneb, Bylinář doktora Petra Ondřeje Mathiola*, přeložil Huber z Risenpachu a Daniel Adam z Veleslavína, Praha 1924.

Sekundární literatura:

ANDRESKA 1987

Jiří Andreska, *Rybářství a jeho tradice*, Praha 1987.

BAČKOVSKÝ 1895

František Bačkovský, *Slovník cizojazyčný obsahující výklad cizích slov v češtině užívaných aneb české náhrady za ně*, Praha 1895.

BASAŘOVÁ 2000

Gabriela Basařová, Přínos Tadeáše Hájka z Hájku českému a světovému pivovarnictví, in: *Tadeáš Hájek z Hájku*, Praha 2000, s. 79–91.

BĚLOHLÁVEK 1955

Miloslav Bělohlávek, Příspěvek k vývoji patrimoniálního archivnictví, *Archivní časopis* 5, 1955, č. 4, s. 217–2020.

BÍLEK 1893

Tomáš Václav Bílek, *Statky a jmění kollejí jezuitských klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů*, Praha 1893.

BÍLEK 1896

Tomáš Václav Bílek, *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho v zemích království Českého vůbec a v kollegiu Pražském u sv. Klimenta zvláště*, Praha 1896.

ČECHURA 2001

Jaroslav Čechura, *Selské rebélie roku 1680*, Praha 2001.

ČERNÍK 1969

Václav Černík, *Hrušky*, Praha 1969.

ČERNÝ 1930

Václav Černý, *Hospodářské instrukce: přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.-19. století*, Praha 1930.

ČORNEJ 1993

Petr Čornej, *Dějiny zemí Koruny české, 1: Od příchodu Slovanů do roku 1740*, Praha 1993.

ČORNEJOVÁ 1992

Ivana Čornejová, *Kapitoly z dějin pražské univerzity v letech 1622-1773*, Praha 1992.

ČORNEJOVÁ 1995

Ivana Čornejová, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995.

ČORNEJOVÁ 2008

Ivana Čornejová, Jiří Kaše, Jiří Mikulec, Vít Vlnas, *Velké dějiny země Koruny české, Sv. 8., 1618-1683*, Paseka, 2008.

DRAŽIL 2009

Karel Dražil, Vynálezce moderního štěpařství, *Život Mnichovic* 5, 2009, č. 6, s. 3.

Elektronický slovník staré češtiny. Praha 2006, <http://vokabular.ujc.cas.cz> (poslední návštěva 12.6.2022).

GÜNTZ 1879

Max Güntz, *Handbuch der Landwirtschaftlichen Litteratur*, Leipzig 1879.

HORA-HOŘEJŠ 1995

Petr Hora-Hořejš, *Toulky českou minulostí*, 3, Praha 1995.

HUBÁČEK 2008

Josef Hubáček, Komenského Dvěře jazyků otevřené a Fischerovy Knihy hospodářské, *Studia Comeniana et historica: časopis Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě pro komeniologii, historii 16., 17. a 18. století a regionální dějepis moravsko-slovenského pomezí* 38, 2008, č. 80, s. 89–93.

JANEČKOVÁ 2009

Marie Janečková, K jazyku českého baroka: hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity, Praha 2009.

JUNGMANN 1849

Josef Jungmann, *Josefa Jungmanna Historie literatury české: aneb: saustawný přehled spisů českých s krátkou historií národu, oswícení a jazyka*, Praha 1849.

KALOUSEK 1906

Josef Kalousek, *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích, Díl XXIII: Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698*, Praha 1906.

KAVKA 1962

František Kavka, *Bílá Hora a české dějiny*, Praha 1962.

KILIÁN 2009

Jan Killián, Vinařství mělnických měšťanů za třicetileté války, in: *Trpké býti zdá se?: víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2.-4. dubna 2008*, Mělník 2009.

KRAMAŘÍK 1970

Jaroslav Kramařík, Z historie stavění snopů na poli a dosoušení obilí na území Čech a Moravy, *Český Lid* 57, 1970, č. 2, s. 84–99.

KRAUS 1982

Vilém Kraus, Historie českého vinařství, in: *Vlastivědný sborník Mělnicka 1*, Mělník 1982, s. 61–69.

KRAUS 1999

Vilém Kraus, *Réva a víno v Čechách a na Moravě*. Praha 1999.

KRAUS 2009

Vilém Kraus, Vinařství mělnických měšťanů za třicetileté války, in: *Trpké býti zdá se?: víno a vinařství v českých zemích ve středověku a v raném novověku: sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2.-4. dubna 2008*, Mělník 2009, s. 11–15.

KUBAČÁK 1994

Antonín Kubačák, *Obnova venkova: Dějiny zemědělství v českých zemích – I. díl*, Praha 1994.

LOM 1985

František Lom, Čeští organizátoři zemědělských podniků v minulosti, *Prameny a studie* 28, Praha 1985, s. 5–44.

MAUR 1976

Eduard Maur, *Český komorní velkostatek v 17. století: příspěvek k otázce "druhého nevolnictví" v českých zemích*, Praha 1976.

MAUR 1990

Eduard Maur, Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku, *Prameny a studie* 33, Praha 1990, s. 4–131.

MAUR 2013

Eduard Maur, Poutě jako forma mobility venkovského obyvatelstva v raném novověku, *Východočeský sborník historický* 23, Pardubice 2013, s. 235–252.

MIKULEC 2018

Jiří Mikulec, Barokní absolutismus, in: *Dějiny českých zemí*, Praha 2018, s. 235–266.

MOLLEROVÁ 2013

Marie Mollerová, *Kašpar Ladislav Stehlík, plzeňský astronom přelomu 16. a 17. století* (diplomová práce na Západočeské univerzitě v Plzni), Plzeň 2013.

NEKVAPIL 2020

Ladislav Nekvapil, K vývoji právního postavení sloužících v raném novověku, *Právněhistorické studie* 50, Praha 2020, č. 1, s. 47–65.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Díl 25, Praha 1906.

REJZEK 1908

Antonín Rejzek, *P. Bohuslav Balbín T.J.: jeho život a práce*, Praha 1908.

RŮŽIČKOVÁ 2012

Vladimíra Růžičková, Trnitá cesta koz do českých hospodářství, *Prameny a studie* 48, Praha 2012, s. 26–35.

RYANTOVÁ 2011

Marie Ryantová, Konvertita a exulant Jiří Holík: Nelehký osud uvnitř i vně řádu, *Folia Historica Bohemica* sv. 26, Praha 2011, č. 1, s. 233–245.

SCHULZ 1900

Václav Schluz, *Korrespondence Jesuitů provincie české z let 1584-1770*, Praha 1900.

TEPLÝ 1937

František Teplý, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1937.

URBAN 1990

Zdeněk Urban, K dějinám českých kalendářů 16.–18. století, in: *Práce z dějin slavistiky XIV*, Praha 1990, s. 173–191.

VINTR 1996

Josef VINTR, Základy transkripce českých textů z barokní doby. Listy filologické 121, 1998, č. 3/4, s. 341-346.

ZÍBRT 1917a

Čeněk Zíbrt, Staročeské lidové pranostiky, in: *Hospodářský kalendář: zlatá kniha českých*

domácností: pravidla povětrnosti, měsíční hospodářský kalendář, léčení nemocí lidských i zvířecích, Praha 1917, s. 3–28.

ZÍBRT 1917b

Čeněk Zíbrt, O pravidlech a pozorování povětrnosti, in: *Hospodářský kalendář: zlatá kniha českých domácností: pravidla povětrnosti, měsíční hospodářský kalendář, léčení nemocí lidských i zvířecích*, Praha 1917, s. 29–38.

ZÍBRT 1917c

Čeněk Zíbrt, Pravidla povětrnosti, in: *Hospodářský kalendář: zlatá kniha českých domácností: pravidla povětrnosti, měsíční hospodářský kalendář, léčení nemocí lidských i zvířecích*, Praha 1917, s. 39–60.

ZÍBRT 2013

Čeněk Zíbrt, Klára Pilíková (ed.), *Z historie piva*, Praha 2013.